

Βιβλιοστάσιον

ΑΡΧΙΜ. ΖΑΧΑΡΙΑ (ΖΑΧΑΡΟΥ), *Πιστοί στη διαθήκη τῆς ἀγάπης*, Ἱερά Σταυροπηγιακὴ Μονὴ Τιμίου Προδρόμου, Ἦσοεξ Ἀγγλίας 2012, σσ. 528.

Στὴν πάντοτε προσεγμένη σειρά τῶν ἐκδόσεων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου, Ἦσοεξ Ἀγγλίας, προστέθηκε ἕνα ἀκόμα ἐξαιρετο βιβλίον, ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸν μακαριστὸ Γέροντα Σωφρόνιο καὶ γραμμένο ἀπὸ τὸ ἀγαπητὸ πνευματικὸ τέκνον καὶ συνεχιστὴ τοῦ ἔργου τοῦ ἀρχιμανδριτοῦ Ζαχαρία. Τὸ βιβλίον αὐτὸ σκιαγραφεῖ τὰ τρία στάδια τῆς πνευματικῆς ζωῆς μὲ βάση τὴν θεολογία τοῦ Γέροντα Σωφρονίου.

Εἰσαγωγικὰ παρουσιάζεται μὲ ἀριστοτεχνικὸν τρόπον ὁ χαρακτήρας καὶ ἡ ἐξελεκτικὴ πορεία τῆς πίστεως. Ἡ εἰσαγωγικὴ πίστις δὲν γεννιέται ἀπὸ φόβον, ἀλλὰ προηγεῖται τοῦ φόβου καὶ γεννᾷ ἀκολούθως τὸν εὐεργετικὸν φόβον τοῦ Θεοῦ ποὺ αἰχμαλωτίζει τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπισημαίνονται λανθασμένα εἶδη πίστεως καὶ «ἕνα δαιμονικὸν εἶδος τῆς, ποὺ δὲν ὀδηγεῖ εἰς σωτηρίαν, διότι δὲν περιέχει ἀγάπην· εἶναι σκέτη πεποιθήσις-ψυχρὴ, διανοητικὴ καὶ νεκρὴ» (σ. 17). Ὁ δεῦτερος βαθμὸς πίστεως, ποὺ συνδέεται μὲ τὴν χαρισματικὴν ἀπόγνωσιν, εἶναι αὐτὸς ποὺ μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆι ὡς «ἐλπίδα παρ' ἐλπίδα». Τέτοια ἦσαν ἡ πίστις τοῦ Ἀβραάμ. Πρόκειται γὰρ τὴν πίστιν ποὺ μεταφέρει τὸν ἄνθρωπον «ἀπὸ τὴν ὄχθην τῆς κτιστῆς πραγματικότητος εἰς τὴν ὄχθην τῆς ἀκτι-

στης, γεφυρώνοντας τὸ χάσμα μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου» (σ. 30). Ὁ τρίτος, τέλος, βαθμὸς πίστεως εἶναι ἐκεῖνος ποὺ δὲν ἀφήνει περιθώριον καὶ γὰρ τὸ πλεονάζον ἐλάχιστον ἵκνον ἀμφιβολίας. Τέτοια εἶναι ἡ πιστότητα τοῦ δικαίου.

Παραμερίζοντας ἀκολούθως τὶς γνωστὰς διακρίσεις τῶν σταδίων τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ποὺ συχνὰ παρουσιάζονται εἰς βιβλία ὀρθόδοξης «πνευματικότητος» (κάθαρσις, φωτισμὸς, θέωσις), παρατηρεῖται ὅτι ὁ Γέροντας Σωφρόνιος ἦταν ἀπρόθυμος εἰς τὴν διατύπωσιν γενικεύσεων καὶ παρομοιάζει τὴν πνευματικὴν ζωὴν μὲ σφαῖραν· ὁποιοδήποτε σημεῖον τῆς ἀγγίξουμε, μᾶς φέρνει εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ ὅλον. Κάθε φορὰ ποὺ ὁ Θεὸς ἀγγίζει τὴν καρδίαν μας, καταργάεται μέσα μας κάθαρσις, φωτισμὸς καὶ θέωσις ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς μας κοντὰ του. Ἡ ὁδὸς καθε ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἡ σχέση του μαζί του εἶναι κάτι μοναδικόν. Ἦτοι καὶ ἡ ἀρχικὴ ἀκόμα χάρις ποὺ λαμβάνει κάποιος, μπορεῖ νὰ φθάνει τὸ μέτρο τῶν τελείων. Ἐχοντας ὅμως παρατηρήσει ὅτι μερικὰ φαινόμενα ἐπαναλαμβάνονται διαχρονικὰ εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, κατέληξε εἰς τὴν θεώρησιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς εἰς τὰ ἀκόλουθα τρία στάδια: α) εἰς τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος συνάπτει διαθήκην μὲ τὸν Θεόν, β) εἰς τὸν μακροχρόνιον καὶ σκληρὸν ἀγῶνα ποὺ διέρχεται ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ὁ Θεὸς ἀποσύρει τὴν χάριν του, καὶ γ) εἰς τὴν μόνιμην

ανάκτηση τῆς χάριτος. Ἡ ἔμφαση βέβαια βρίσκεται στοῦ δεύτερο στάδιο, ἐνῶ ὁ ἴδιος εἶχε ζήσει ὅλα τὰ στάδια αὐτά, καί γι' αὐτό ἦταν σέ θέση νά ἀναγνωρίζει καθένα καί νά προσφέρει βοήθεια σέ ὅσους κατέφευγαν σέ αὐτόν.

Τὸ εἰσαγωγικὸ μέρος τοῦ βιβλίου τελειώνει μὲ τὴν παράγραφο «Μετὰ τὸν συσσεισμό, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας» (σ. 57-77). Ἡ συντριβή, παρατηρεῖ ὁ συγγραφέας, εἶναι ὁ πρόδρομος τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ συντριβὴ αὐτὴ ταπεινώνει τὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου, καί ἡ ταπείνωση τὴν διευρύνει, ὥστε νά μπορεῖ νά δεχθεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιο. Τὸ «πολυτελὲς καὶ εὐθραυστο χάρισμα τοῦ ταπεινοῦ Ἁγίου Πνεύματος» χρειάζεται τὴν ὀρθὴ ἀνταπόκριση τοῦ εὐεργετημένου ἀνθρώπου. Ἄν αὐτὸς προβεῖ σὲ ἐπίδειξή του κινούμενος ἀπὸ ὑπερηφάνεια, θὰ τὸ χάσει, ἀλλὰ καί θὰ προκαλέσει τοὺς ἄλλους. Γι' αὐτὸ οἱ μοναχοὶ ἀγωνίζονται νά κρύψουν ὅποιοδήποτε δῶρημα τῆς χάριτος καί νά μὴ φανερώσουν τὴν ἐσωτερικὴ τους κατάσταση.

Τὸ κύριο μέρος τοῦ βιβλίου διαιρεῖται σὲ τέσσερα κεφάλαια. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο ἀναφέρεται στοῦ πρῶτο στάδιο τῆς πνευματικῆς ζωῆς μὲ ἐπιγραφή τὸ βιβλικὸ κείμενο «Αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς» (Α΄ Ἰω. 4,19). Τὸ δεύτερο καί τὸ τρίτο κεφάλαιο μὲ τὶς ἐπίσης βιβλικὲς ἐπιγραφές «Ὁ Κύριος τῆς δόξης ἐβρόντησε» (Ψαλμ. 21,3) καί «Ἄπαντα κατεργασάμενοι σπῆναι» (Ἐφεσ. 6,13) ἀντίστοιχα, ἀναφέρονται στοῦ δεύτερο στάδιο. Τέλος, στοῦ τρίτο στάδιο ἀναφέρεται τὸ τέταρτο καί τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου μὲ τὴν ἐπιγραφή «Ἐγὼ σήμερον γεγέννηκα σὲ» (Ψάλμ. 2,4).

Ὅσο βαθιὰ καί ἂν ἔχει διαφθαρεῖ ἡ καρδιά μας ἀπὸ τὴν ἁμαρτία, παρατηρεῖ

ὁ συγγραφέας, ἔρχεται ὥρα πού σὰν τὸν Ζακχαῖο φλεγόμαστε ἀπὸ τὸν πόθο νά γνωρίσουμε τὸν Κύριο, νά μάθουμε ποιὸς ἀκριβῶς εἶναι. Ἡ θεωρία τοῦ προσώπου τοῦ Κυρίου εἶναι τὸ «ἐν οὐ ἔστι χρεία». Στὸ τέλος τῆς πρώτης ἐνόητας τοῦ πρώτου κεφαλαίου, ὅπως καί ἀρκετῶν ἄλλων ἐνοτήτων τοῦ βιβλίου, παρατίθενται ἐρωταποκρίσεις πού διευκρινίζουν καί ἀναλύουν πτυχές τοῦ προηγηθέντος θέματος.

Εὐστοχα τονίζεται ὅτι ἡ θεολογία εἶναι σὰν τὶς ἐμπειρικὲς ἐπιστῆμες. Πειραματιζόμαστε καί μαθαίνουμε γιὰ τὸν Θεὸ καί τὶς ὁδοὺς του. Θέτουμε τὴν ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ὑπὸ δοκιμασία, διατυπώνοντας ὡς ὑπόθεση τὶς ἐντολὲς τοῦ Χριστοῦ. Ἔτσι π.χ. στὴν περίπτωση τοῦ μακαρισμοῦ τῶν πενθούντων («Μακάριοι οἱ πενθόντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται») ὡς ὑπόθεση τίθεται τὸ ὅτι, ἂν πενθοῦμε, θὰ λάβουμε παράκληση ἀπὸ τὸν Θεό. Αὐτὸ μπορεῖ νά βιωθεῖ ἐμπειρικά. Τὸ μόνο πού χρειάζεται εἶναι νά θελήσει ὁ ἄνθρωπος νά ἐκτελέσει τὸ πείραμα (σ. 106-107).

Κάθε συνάντηση μὲ τὸν Θεὸ ἀποτελεῖ ἔκπληξη. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα τοῦ Ζακχαίου, τοῦ Ναθαναὴλ καί τῆς Σαμαρείτιδας διαπιστώνεται ἡ δυνατότητα τῆς συναντήσεως μὲ τὸν Θεὸ ὅπουδήποτε καί σὲ ὅποιαδήποτε στιγμή τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἡ ἐπίσκεψη τῆς χάριτος ἀποτελεῖ τὸ προοίμιο μιᾶς προσωπικῆς συμφωνίας μὲ τὸν Θεό, πού ἐπικυρώνεται στοῦ Βάπτισμα ἢ στὴν μοναχικὴ κουρά. Τὸ πρῶτο στάδιο τῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶναι μία δυναμικὴ περίοδος μεγάλου πνευματικοῦ πλουτισμοῦ, πού ἐμπνέει ὀρισμένους νά ἐγκαταλείψουν τὸν κόσμον καί νά ἀκολουθήσουν τὴ μο-

ναχική ζωή. Όταν συμβεῖ αὐτό, ἡ νίκη ἐπάνω στὸν κόσμον κατορθώνεται κατὰ τὸ ἡμῖς. Μὲ τὴν ἀναχώρηση ἀπὸ τὸν κόσμον γίνεται ἡ σταύρωση τοῦ κόσμου. Ὑπολείπεται ὁμως νὰ γίνει καὶ τὸ δεύτερο ἡμῖς, ἡ σταύρωση δηλαδὴ τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸν κόσμον, ποὺ ἀπαιτεῖ τιτάνιο ἀγῶνα. Τὸ στάδιο αὐτὸ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ὑποστολὴ τῆς χάριτος, ὁπότε ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ ἀποδείξει ὅτι εἶναι ἀληθινὰ τέκνο τοῦ Θεοῦ. Ὅπως ἐπισήμαινε ὁ Γέροντας Σωφρόνιος, παρατηρεῖ ὁ συγγραφέας, «δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει αὐθεντικότητα στὸν ἄνθρωπο ποὺ δὲν διδάχθηκε ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ δὲν βίωσε τὴν ἄρση τῆς χάριτος. Ἡ ἔλλειψη τῆς ἐμπειρίας αὐτῆς τὸν καθιστᾷ ἀτελῆ καὶ τὸν ἀποκλείει ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν πιστῶν» (σ. 197).

Σὲ γενικὲς γραμμές, παρατηρεῖ ὁ συγγραφέας, τὸ δεύτερο στάδιο τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἀποτελεῖ περίοδο σταυρώσεως σὲ δύο εἶδη σταυρῶν· ἕναν ὄρατο καὶ ἕναν ἀόρατο. Σημειώνει μάλιστα ὅτι καὶ ἡ προσεκτικότερη ἐξέταση τῶν Μακαρισμῶν φανερῶνει ὅτι αὐτοὶ «ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν ἀόρατο σταυρὸ, δηλαδὴ τὴν πνευματικὴ πτωχεία, γιὰ νὰ καταλήξουν στὸν ὄρατο σταυρὸ τῆς διώξεως ἢ τοῦ μαρτυρίου» (σ. 258). Ἰδιαίτερη βαρύτητα δίδεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα στὴν εὕρεση τῆς «βαθειᾶς καρδιᾶς». Ἐὰν δὲν ἀγωνιστοῦμε φιλότιμα, γράφει, νὰ ζοῦμε μέσα στὴν καρδιά μας, θὰ μείνουμε τυφλοὶ, ὑποχείριοι στὰ ἀτιθάσευτα πάθη μας. Οἱ ροπὲς τῆς καρδιᾶς καὶ τῆς διανοίας μας ξεφεύγουν ἀπὸ τὸν ἔλεγχό μας καὶ ἀμαρτάνουμε εἴτε τὸ ἐπιθυμοῦμε εἴτε ὄχι. Ἔχουμε χρέος νὰ διατηροῦμε καὶ νὰ καλλιεργοῦμε τὸ ἔδαφος τῆς καρδιᾶς μας, γιατί ὁ κρυπτός τῆς καρδιᾶς

ἄνθρωπος εἶναι «πολυτελής» ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ (σ. 347).

Παρουσιάζοντας τὸ τρίτο στάδιο τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ὁ συγγραφέας σημειώνει ὅτι, συγκρινόμενο μὲ τὸ πρῶτο, εἶναι κατὰ πολὺ πλουσιότερο καὶ ὅτι ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐνοικεῖ πλέον στὸν ἄνθρωπο μόνιμα καὶ σταθερά. Τὸ στάδιο αὐτὸ χαρακτηρίζεται ἀκόμα ἀπὸ τὴ σταθερότητα μιᾶς βαθύτερης ἀγάπης. Ἀναλύοντας ἀκολούθως τὴν ἔννοια τῆς εὐαγγελικῆς ἀγάπης παρατηρεῖ ὅτι αὐτὴ ὁδηγεῖ σὲ πολὺ ὑψηλότερα ἀπὸ τὰ συνήθη μέτρα καὶ ἡ ἐκπλήρωσή της καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους ὁμοίους πρὸς τὸν Θεό. Ὅποιος φτάνει στὸ μέτρο τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἐχθρούς, αὐτὸς νικᾷ τὸν θάνατο. Ἡ ἀγάπη αὐτὴ εἶναι ἡ «ἀφροσύνη» τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ «ἡ μωρία τοῦ σταυροῦ» (σ. 481).

Ἡ τελευταία παράγραφος τοῦ τρίτου σταδίου, μὲ τὴν ὁποία κλείνει καὶ τὸ βιβλίο, ἀναφέρεται στὴ «χαρισματικὴ ταπείνωση». Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας περιγράφουν πολλὰ εἶδη ταπεινώσεως. Ὁ συγγραφέας τυποποιεῖ τρία εἶδη· α) τὴν ψυχολογικὴ ταπείνωση, κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος συνειδητοποιεῖ τὴν ἀμαρτωλότητά του καὶ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη τῆς θεραπείας, β) τὴν ἀσκητικὴ ταπείνωση, κατὰ τὴν ὁποία θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του χειρότερο ἀπὸ ὅλους, καὶ γ) τὴν ἀπόλυτη ἢ τέλεια ταπείνωση, τὴν ὁποία ὁ ἅγιος Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης ἀποκαλεῖ «ταπείνωση τοῦ Χριστοῦ». Ὁ ἅγιος Σιλουανὸς ἔθεσε ὡς στόχο τῆς ζωῆς του τὴν ταπείνωση καὶ ἀξιολογοῦσε τὸν ἑαυτὸ του μὲ βάση τὴν τελειότητα τῆς ταπεινώσεως (σ. 507). Ἡ ταπείνωση αὐτὴ, ποὺ ἔχει χαρισματικὸ χαρακτήρα, ἐλευθερώνει τὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ φορτίο

τῶν προσκολλησέων τῆς καὶ τὴν ὁδηγεῖ στὴν θεία παγκοσμιότητα. Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου παρατίθεται πίνακας ἀγιογραφικῶν χωρίων.

Γεώργιος Ἰ. Μαντζαρίδης, Ὁμ. Καθηγητῆς
Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

Συλλογικὸς τόμος μὲ κείμενα τῶν Ἀνδρουλιδάκη Κ., Ἀσπροούλη Ν., Ἀτματζίδη Χ., Βιρβιδάκη Σ., π. Γκανᾶ Ε., Δρίτσα Θ., Ζουμπουλάκη Σ., Θεοχάρους Μ., Ἱεροδιακόνου Κ., Καϊμάκη Δ., Καλλιγᾶ Π., Κάλφα Β., Κανταριτζῆ Π., Καρακόλη Χ., π. Μπαθρέλλου Δ., Περδικούρη Ἐ., Πίσση Γ., Σαμαριτζῆ Θ., Στυλιανοῦ Ἀ., Τσακίρη Β., Φαράκλα Γ., *Ὁ Θεὸς τῆς Βίβλου καὶ ὁ θεὸς τῶν φιλοσόφων*, ἐπιμ. Σταῦρος Ζουμπουλάκης, Σειρὰ Συναντήσεις 2, ἐκδ. Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθήνα 2012, σσ. 602.

Ἡ ἀντιδιαστολή τοῦ Θεοῦ τῆς Βίβλου καὶ τοῦ Θεοῦ τῶν φιλοσόφων ἦταν τὸ κεντρικὸ θέμα τοῦ δευτέρου κατὰ σειρά ἐπισίου συνεδρίου τοῦ Ἰδρύματος Βιβλικῶν Μελετῶν «Ἄρτος Ζωῆς». Οἱ εἰσηγητές, εἴτε αὐτοὶ προσέρχονταν ἀπὸ τὸ χωρὸ τῆς φιλοσοφίας εἴτε ἀπὸ τὸ χωρὸ τῆς θεολογίας, καταπιάστηκαν μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ ὅπως αὐτὴ παρουσιάστηκε στὸ ἔργο συγκεκριμένων φιλοσόφων, στὰ βιβλικά κείμενα καὶ στὴν ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ θεολογικὴ σκέψη. Ἀναπτύχθηκε ἐπομένως, τρόπον τινά, ἓνας διάλογος δύο διαφορετικῶν προσλήψεων τοῦ Θεοῦ, διάλογος ποῦ ἀποτυπώθηκε στὸν τόμο τῶν πρακτικῶν τοῦ συνεδρίου μέσα ἀπὸ τὶς εἰσηγήσεις καὶ τὶς καταγεγραμμένες συζητήσεις ποῦ ἀκολούθησαν τὴν κάθε συνεδρία. Ὁ τόμος κυκλοφόρησε ἓνα ἔτος μετὰ τὴν διεξαγωγή τοῦ συνεδρίου.

Δύο βασικὲς θέσεις μποροῦν νὰ ἐξαχθοῦν ἀπὸ τὴ συμβολὴ τῶν φιλοσόφων στὸ συνέδριο. Πρῶτον, ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ ἀνάγουμε τὸν Θεὸ τῶν φιλοσόφων σὲ κάποια ἐνιαῖα χαρακτηριστικὰ καὶ νὰ παραβλέψουμε τὴν διαφορετικὴ ἐμφάνιση τῆς ἔννοιας τοῦ Θεοῦ σὲ κάθε φιλόσοφο καὶ στὸ ἰδιαίτερο φιλοσοφικὸ σύστημά του. Δεύτερον, ὁ καθ' ἑαυτὸ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς σὲ σχέση μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Βιβλικοῦ Θεοῦ ἐμφανίζεται καὶ λαμβάνει τὴ βασικὴ του μορφή μὲ τὴν φιλοσοφικὴ σκέψη τῆς νεωτερικότητας, φιλοσοφικὴ σκέψη ποῦ εἶναι γέννημα, τόσο ὡς συνέχεια ὅσο καὶ ὡς ρήξη μὲ τὴν χριστιανικὴ μεσαιωνικὴ σκέψη, κυρίως τῆς δυτικῆς χριστιανοσύνης. Μὲ ἄξονα αὐτὲς τὶς δύο βασικὲς θέσεις μπορεῖ κάποιος νὰ κάνει μιὰ κριτικὴ ἀποτίμηση τῆς συμμετοχῆς τῶν φιλοσόφων στὸ διάλογο ποῦ ἀναπτύχθηκε στὸ συνέδριο σὲ σχέση μὲ τὸ θέμα του.

Θὰ ξεκινήσω ἀπὸ τὴ δεύτερη θέση. Ἐνα πρῶτο ἐπιχείρημα πρὸς ἐπίρρωση τῆς θέσης αὐτῆς εἶναι τὰ κείμενα ποῦ περιλαμβάνονται στὴν πρώτη συνεδρία καὶ ἀφοροῦν τὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ στὴν ἀρχαιοελληνικὴ φιλοσοφία καὶ συγκεκριμένα στὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη, τοὺς Στωικοὺς καὶ τὸν Πλωτῖνο. Στὴν ἀρχαιοελληνικὴ σκέψη διαφαίνεται ξεκάθαρα μέσα ἀπὸ τὶς εἰσηγήσεις ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀναμέτρηση μὲ τὴν βιβλικὴ ἔννοια τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ προσεγγίζεται μέσα ἀπὸ τὶς προκείμενες τοῦ συστήματος σκέψης τοῦ κάθε φιλοσόφου ἢ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς καταλήγοντας σὲ μία φιλοσοφικὴ θεολογία χωρὶς ἀναφορὰ στὸν ἄλλο ὅρο τοῦ θέματος, τὸ Θεὸ τῆς Βίβλου. Ἡ ἀρχαιοελληνικὴ σκέψη εἶναι μὲν χρονικὰ παράλλη-

λη με τη Βιβλική σκέψη (της Παλαιᾶς καὶ της Καινῆς Διαθήκης) ἀλλὰ δὲν ἐπιρρεάζεται ἀπὸ αὐτὴν, ὅπως χαρακτηριστικὰ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὶς εἰσηγήσεις τῆς πρώτης συνεδρίας. Ἡ πρώτη ἐπαφὴ τῆς ἀρχαιοελληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης καὶ τῆς βιβλικῆς γίνεται μετὰ τὸ ἔργο τῶν Πατέρων τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας στὸ ὁποῖο ἀναφέρονται καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὶς τρεῖς εἰσηγήσεις τῆς τρίτης συνεδρίας. Ὅμως τόσο στὴν πατερικὴ ἀνατολικὴ θεολογία (ἀντικείμενο τῆς πρώτης εἰσηγήσεως) ὅσο καὶ στὴν φυσικὴ θεολογία τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη (ἀντικείμενο τῆς δευτέρας εἰσηγήσεως) δὲν μπορεῖ κάποιος νὰ μιλήσει γιὰ ξεκάθαρη διευθέτηση δύο διακριτῶν χώρων, ἑνὸς φιλοσοφικοῦ καὶ ἑνὸς θεολογικοῦ. Στους ἀνατολικούς Πατέρες ἡ θεολογικὴ τους διδασκαλία κάνει χρῆση φιλοσοφικῶν ὄρων σὲ ἀναφορὰ μετὰ τὸ Θεό, ὅπως αὐτὸς παρουσιάζεται στὴν Βίβλο, τὴν Ἁγία Γραφὴ τῆς Ἐκκλησίας. Στὸν Ἀκινάτη, ἂν καὶ ὁ εἰσηγητὴς ἀποδεικνύει μετὰ μία φιλοσοφικὰ ἀριστοτεχνικὴ γλῶσσα τὴν αὐστηρὰ φιλοσοφικὴ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ποὺ ἀναπτύσσει ὁ Ἀκινάτης, τουλάχιστον στὴν φυσικὴ του θεολογία, δὲν μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ μία σκέψη ποὺ εἶναι ἀφειρητικὰ ὑπὲρ τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου. Τὸ θέμα «Θεὸς τῆς Βίβλου καὶ Θεὸς τῶν φιλοσόφων» ἐμφανίζεται δυναμικὰ στὴν φιλοσοφικὴ σκέψη τῆς νεωτερικότητας, εἴτε αὐτὴ εἶναι ἡ γαλλικὴ σκέψη, Ντεκάρτ καὶ Πασκάλ, εἴτε ὁ Σπινόζα, εἴτε ὁ Γερμανικὸς Ἰδεαλισμός. Αὐτὴ ἡ φιλοσοφικὴ στιγμή, ἡ νεωτερικὴ φιλοσοφικὴ στιγμή, εἶναι καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς τέταρτης συνεδρίας. Ἐδῶ ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς ἀναμετριεῖται ἀπευθείας μετὰ τὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ

οὗ στὸ φαινομενικὰ ἀντιπαρατιθέμενο στρατόπεδο τῆς θρησκείας καὶ τῆς πίστεως. Αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται μέσα ἀπὸ διαφορετικούς δρόμους ἀλλὰ μετὰ κεντρικὸ ἄξονα, ἰδίως στὸ γερμανικὸ ἰδεαλισμὸ, τὸ δίπολο πίστη καὶ γνώση. Ὁ ἀναγνώστης τοῦ τόμου μετὰ φιλοσοφικὰ ἀλλὰ καὶ θεολογικὰ ἐνδιαφέροντα θὰ ἐκτιμήσει τὶς προσεγγίσεις καὶ σὲ βάθος ἀναλύσεις τῶν εἰσηγητῶν, κατανοώντας τὸν πλοῦτο τοῦ προβληματισμοῦ ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν νεωτερικὴ φιλοσοφία. Βέβαια ἡ θεματικὴ περὶ πίστεως καὶ γνώσεως στὸ Γερμανικὸ ἰδεαλισμὸ ὅσο καὶ ἡ γνωσιολογικὴ ἀπὸ τὸν Ντεκάρτ ἢ ἡ ἠθικὴ ἀπὸ τὴν κριτικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ ἐννοιολογικὴ σύλληψη τοῦ Θεοῦ φαίνεται νὰ ξεφεύγει ἀπὸ μία ἀναμέτρηση μετὰ τὸ Θεὸ τῆς Βίβλου καὶ νὰ κατευθύνεται πρὸς τὸ εὐρύτερο πρόβλημα τῆς σχέσεως φιλοσοφικῆς μεθόδου καὶ θεολογικῆς σκέψεως. Ἀλλὰ οἱ εἰσηγήσεις ἔχουν τὸ προτέρημα νὰ θέτουν τὴν συζήτηση ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ θέματος τοῦ συνεδρίου, προτέρημα ποὺ βοηθᾷ στὴν ἀνάδειξη τῆς ἔντασης ποὺ ὑπάρχει σὲ ὅλες τὶς φιλοσοφικὲς ἀπόπειρες γιὰ νὰ συλλάβουν φιλοσοφικὰ τὸν Θεὸ ἔναντι τοῦ προσωπικοῦ καὶ σαρκωμένου Θεοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἡ ἐπόμενη καὶ τελευταία συνεδρία, μετὰ ἐπίκεντρο καὶ αὐτὴ τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη ἀπὸ τὸν Κίρκεγκωρ μέχρι καὶ φιλοσόφους ποὺ ἀναμετρήθηκαν μετὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο τὶς τελευταῖες δεκαετίες, ἂν ἐξαίρεσουμε τὴν εἰσηγήσει γιὰ τὴ ρώσικη θεολογικὴ σκέψη, προσθέτει σίγουρα ἐνδιαφέρουσες νέες πτυχὲς στὸ θέμα τοῦ συνεδρίου. Ὅμως τουλάχιστον γιὰ τοὺς φιλοσόφους τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἡ σύνδεση μετὰ τὸν Βιβλικὸ Θεὸ γίνεται μετὰ βάση τὸ ἰδιαίτερο φιλο-

σοφικό ενδιαφέρον τους και όχι συνολικότερα. Ο Σεσιώφ στοχεύει στην απόρριψη της λογικής, ή σύγχρονη αναλυτική φιλοσοφία της θρησκείας έννοιολογεί το Θεό μέσα στις σχετικές επιστημολογικές διαμάχες με τον επιστημονικό άθεϊσμό (Richard Dawkins, Sam Harris), ενώ φιλόσοφοι, όπως ο Alain Badiou χρησιμοποιούν το έργο του Παύλου για να μιλήσουν και να ενισχύσουν τις δικές του έννοιες. Στην περίπτωση του τελευταίου είναι οι έννοιες της αλήθειας, του Συμβάντος και της καθολικότητας.

Όσο προς την πρώτη θέση, οι φιλοσοφικές εισηγήσεις του συνεδρίου, αλλά και οι συζητήσεις πάνω στα έρωτήματα που γέννησαν αυτές, αποδεικνύουν το βάσιμο της θέσης μας. Ο Θεός των φιλοσόφων δεν είναι ένας Θεός με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Η έννοιά του είναι πάντοτε αποτέλεσμα του φιλοσοφικού συστήματος του κάθε φιλόσοφου και των αιτημάτων που γεννιούνται από αυτό το σύστημα. Άλλη η έννοια του Θεού στον Πλάτωνα, άλλη στον Άριστοτέλη, άλλη στον Έγελο, άλλη στον Σπινόζα και ούτω καθεξής. Αν μπορούμε να μιλήσουμε για ένα φιλοσοφικό λόγο περί Θεού, αυτός ο λόγος είναι εντοπισμένος κάθε φορά στην συνάφεια του έργου του φιλοσόφου που επιχειρεί να τον άρθρώσει. Ο Θεός της φιλοσοφίας είναι ένας Θεός των φιλοσόφων, όπως εύστοχα και με ακρίβεια διατυπώνεται στον τίτλο του συνεδρίου, σε αντίθεση με τον Θεό της Βίβλου και όχι των βιβλικών συγγραφέων. Ο φιλοσοφικός λόγος αναδεικνύεται ως πληθυντικός λόγος από την μιὰ μεριά και ο βιβλικός λόγος ως ο ένικος λόγος μιὰς παράδοσης και μιὰς ιστορίας που τις διαπερνούν σε μεγάλο βαθμό τα στοι-

χεία της ένότητας και της συνέχειας. Ο ὀρθός λόγος, που είναι κατεξοχήν ο λόγος της φιλοσοφίας, αποτυγχάνει έπομένως να συμφωνήσει σε μία καθολική έννοια περί Θεού και αναγνωρίζει σε αυτήν την θεο-λογική αναζήτηση τὰ ὄριά του. Ένώ ο λόγος της Άποκάλυψης, που είναι ο κατεξοχήν βιβλικός λόγος, αντιτείνει ένα Θεό καθολικό μέσα στην αλήθεια που αποκαλύπτεται στο πρόσωπό Του. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι αν κανείς προσπαθοῦσε να γράψει μία ιστορία της φιλοσοφίας σε σχέση με την έννοια του Θεού, αυτή η προσπάθεια θα ήταν έξ ὀρισμοῦ αδύνατη. Αντιθέτως, όπως φάνηκε και στο συνέδριο, η αναζήτηση της φιλοσοφίας, ἀκόμη και γύρω από αυτήν την έννοια, μπορεί να ανακατασκευαστεί και να γίνει αντικείμενο μιὰς ιστορικής ἀφήγησης, με τις συνέχειες και τις ασυνέχειές της, με τις μεταβάσεις και τις ρήξεις της. Ο κάθε φιλόσοφος δεν στοχάζεται την έννοια του Θεού μέσα από ένα μηδέν του στοχασμοῦ, χωρίς την φιλοσοφική σκέψη που προηγήθηκε αὐτοῦ και, από ένα χρονικό σημείο και μετά, χωρίς και την βιβλική σκέψη που απευθύνεται και θέτει προκλήσεις σε αὐτὸν τὸν ἴδιο, επίσης. Έπομένως μπορεί ο προσεκτικός ἀναγνώστης να συγκροτήσει αὐτὸ τὸ νῆμα μέσα στις φιλοσοφικές εισηγήσεις του συνεδρίου.

Συμπερασματικά ὀφείλει κανείς να ἀναγνωρίσει ότι η φιλοσοφική σκέψη, όπως διατυπώθηκε από μέλη της ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς κοινότητας μέσα στις ἐργασίες και τὰ πρακτικά του συνεδρίου, ἀνταποκρίθηκε στην πρόσκληση που τὴν ἀπέυθυνε ἕνα ἴδρυμα που ὑπηρετεῖ και θεραπεύει τὸν βιβλικὸ λόγον. Σε ὄσους εἶχαν τὴν τύχη να παρακολουθή-

σουν τὸ συνέδριο, ἀλλὰ καὶ σὲ ὄσους θὰ διαβάσουν τὸν τόμο μὲ τὰ πρακτικά του, ἢ ἐντύπωση πού μένει σὲ σχέση μὲ τὴν παρουσίαση τοῦ ἑνὸς σκέλους τοῦ θέματος, ὁ Θεὸς τῶν φιλοσόφων, εἶναι ἰδιαίτερα θετική. Φυσικὰ κάθε προσπάθεια, καὶ εἰδικὰ μία προσπάθεια διαλόγου τῆς φιλοσοφικῆς κοινότητας μὲ τὴν θεολογικὴ κοινότητα στὸν τόπο μας, σὲ θέμα μάλιστα πού τὸ βασικὸ σημαῖνον εἶναι ὁ Θεός, ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς ἀμοιβαῖες προκαταλήψεις καὶ τὶς στρεβλὲς εἰκόνες πού ἔχει ἢ μία πλευρὰ γιὰ τὴν ἄλλη. Ὁ διάλογος ὅμως καὶ ὁ στοχασμὸς σὲ ἓνα κοινὸ συνέδριο θεολόγων καὶ φιλοσόφων φανερῶνει τὶς δυνατότητες πού ἀνοίγονται γιὰ μία γόνιμη συζήτηση, ἄρση τῶν προκαταλήψεων, καὶ οὐσιαστικὴ ἀναμέτρηση μὲ ἓνα θέμα πού δὲν παύει νὰ ἔχει τὴν δυναμικὴ του σήμερα πού τόσο ἡ βιβλικὴ σκέψη ὅσο καὶ ἡ φιλοσοφικὴ, ὀδηγοῦνται στὸ περιθώριο τῶν σύγχρονων δυτικῶν κοινωνιῶν καὶ ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος στρέφεται ὅλο καὶ περισσότερο στὴν ἀναζήτηση ἄλλων πηγῶν νοήματος γιὰ τὴν ζωὴ του. Ἡ παράδοση, ἡ βιβλικὴ καὶ ἡ φιλοσοφικὴ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, δὲν καθορίζει πιά τὴν ἀναζήτηση τοῦ Θεοῦ στοὺς περισσότερους ἀνθρώπους. Βέβαια, ὁ Θεὸς τῆς Βίβλου εἶναι ἓνας Θεὸς ζωντανὸς καὶ εἶναι ἀνεξιχνίαστοι οἱ δρόμοι πού ὁ ἴδιος ἐπιλέγει γιὰ νὰ φανερωθεῖ στὴν ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Ὅμως, σὲ μία δημόσια ζωὴ πολιτικὴ, οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ, ἀκαδημαϊκὴ, πού κυριαρχοῦν ἢ ἀ-νοσιὰ καὶ ἢ ἀφασία ποσοτικῶν καὶ στατιστικῶν μεγεθῶν καὶ ἐργαλείων, ὁ φιλοσοφικὸς καὶ ὁ βιβλικὸς λόγος, εἶναι ἀναγκαῖοι ὅσο ποτὲ ἄλλοτε γιὰ τὴν αὐτοσυνειδησίαν καὶ τὴν νοηματοδό-

τηση τοῦ χρόνου τῆς ζωῆς μας, ἐμᾶς τῶν μετα-νεωτερικῶν δυτικῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸν τὸν στόχο νομίζουν ὅτι ἐκπληρῶνουν κατὰ τὸ καλύτερο δυνατό τρόπο οἱ ἐργασίες καὶ τὰ πρακτικὰ τοῦ τόμου τοῦ συνεδρίου πού παρουσιάσαμε.

Νίκος Μανωλόπουλος

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΜΠΑΣΔΕΚΗ, *Ἐμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι: Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ οἱ ἄλλες Ἐκκλησίες καὶ Ὁμολογίες – Τί μᾶς ἐνώνει καὶ τί μᾶς χωρίζει. Ἐχειριδίο γιὰ ἐλληνοφώνους ὀρθόδοξους χριστιανούς*, Ἐκδόσεις Κορνηλία Σφακιανὰκη, Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 319.

Τὸ νέο βιβλίον τοῦ Δρ. Ἀθανασίου Μπασδέκη ἔρχεται νὰ καλύψει κενὰ στὴν ἄγονη γραμμὴ τῆς Οἰκουμενικῆς Θεολογίας, ἢ ὅποια δὲν ἔχει ἀκόμη τὴ θέση πού τῆς ἀρμόζει στὸ χῶρο τοῦ θεολογικοῦ καὶ τοῦ γενικότερου πνευματικοῦ στοχασμοῦ. Οἱ «ἄλλοι», στοὺς ὁποίους τόσο εὐστοχα παραπέμπει ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου, εἶναι οἱ κατὰ τὸν μακαριστὸ Μητροπολίτη Ἐφέσου Χρυσόστομο (Κωνσταντινίδη) «ἕτεροι» πού ἔχουν ἀποβεῖ καὶ «ἐταῖροι» τῆς Ὁρθοδοξίας, μὲ τοὺς ὁποίους αὐτὴ συνυπάρχει, συναντιέται καὶ βρίσκεται σὲ διάλογο. Σὲ ἓνα διάλογο πού ἔχει παρελθὸν πολλῶν αἰώνων, ἀλλὰ καὶ ἓνα σύγχρονο παρὸν μὲ τοὺς διμερεῖς καὶ πολυμερεῖς διαλόγους πού εἶναι σὲ ἐξέλιξη, ἀλλὰ παραμένουν ἄγνωστοι γιὰ τὴ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ ὀρθόδοξου πληρώματος. Ὅσοι δὲ ἀπὸ τοὺς Ὁρθόδοξους –ὅπως πολὺ σωστὰ ἐπισημαίνει ὁ συγγραφέας στὴν *Εἰσαγωγή*– «γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο ἔχουν ἀσχοληθεῖ λίγο μὲ τὶς ἄλλες Ἐκκλησίες ἢ εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ ἀκού-

σουν κάτι γι' αὐτές, οἱ γνώσεις τους ἐν προκειμένῳ εἶναι κατὰ κανόνα, ἂν ὄχι τίποτε ἄλλο, ὅπωςδήποτε ἐλλειψεῖς, μονομερεῖς, ὄχι σπάνια λανθασμένες καὶ ἀρνητικές, καὶ στὶς περισσότερες περιπτώσεις ἐκ τῶν προτέρων καὶ κατὰ βάση ἐχθρικές καὶ πολεμικές, ὡσάν νὰ πρόκειται γιὰ ὄλους αὐτοὺς ἀνεξαιρέτως γιὰ αἰρέσεις, αἰρετικούς, σχισματικούς καὶ γιὰ ἐχθροὺς ποὺ ἐπιβουλεύονται τὴ δική τους πίστη καὶ ὑπαρξη» (σελ. 20).

Οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀδυναμίας καὶ ἐλλειψης εἶναι πολλὲς καὶ πολλαπλῶς ἐπιζήμιες. Εὐνοεῖται ἡ «καλλιέργεια» καὶ ἀνάπτυξη φαινομένων ὅπως ὁ φονταμενταλισμός, ἡ ὁμολογιοκρατία καὶ ὁ συντηρητισμός, ποὺ ὀδηγοῦν τὴ θεολογία στὴν περιθωριοποίηση, στὴ σχολαστική ἀμετροπέπεια καί, στὴν καλύτερη περίπτωση, στὴν τέλεια ἀποξένωση ἀπὸ τοὺς ἀγωνιώδεις προβληματισμοὺς τῆς παγκόσμιας χριστιανικῆς καὶ ὄχι μόνο κοινότητος. Βεβαίως, πέρα ἀπὸ τὸν ἀντικουμενικό παροξυσμὸ καὶ τὴν καχυποψία γιὰ τὸν ἄλλο, γενικότερα τὸν διαφοροτικό, οἱ παραπάνω στάσεις κινδυνεύουν εὐκόλα νὰ ὑποθάψουν, ὅπως ἔχει προειδοποιήσει ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου καὶ πάσης Ἀλβανίας Ἀναστάσιος («Πανθρησκευτικὴ Εὐρώπη καὶ Ὁρθοδοξία», Ὁμιλία κατὰ τὴν τελετὴ ἀναγόρευσός του σὲ Ἐπίτιμο Διδάκτορα τοῦ Τμήματος Ἱστορίας τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα, 20.3.07), ἓνα τύπο «πρεσβυτεριανῆς Ὁρθοδοξίας», ὅπου ὁ Ἄλφα ἢ ὁ Βῆτα εὐσεβῆς μοναχὸς ἢ κληρικὸς ἢ θεολόγος ἀτεπάγγελτα «ἐκπροσωπεῖ» τὸ λαὸ καὶ ἀποφασίζει γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ γίνῃ κάθε φορὰ στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, γιὰ τὸ τί εἶναι αἰρετικό καὶ γιὰ τὸ ποιούς

ὄρους πρέπει νὰ ἐκπληρώνει μιὰ χριστιανικὴ ὁμάδα ἢ κοινότητα γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ χαρακτηρίζεται ὡς «Ἐκκλησία», ὡς «Ὁμολογία» ἢ ὡς «Αἵρεση».

Ἡ συνειδητοποίηση τῶν παραπάνω κινδύνων ἀπὸ τὴν ἐλλειψὴ ἐπαρκoῦς καὶ ἀπροκατάληπτης ἐνημέρωσης τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας, κλήρου καὶ λαοῦ, ἀναδεικνύει τὴν εὐθύνη τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης νὰ καλύπτει τὶς ἐλλείψεις καὶ νὰ φανερώσει τὴν ἀλήθεια.

Σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς ἐγκείται ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖο ἀποσκοπεῖ στὴ γνωριμία τῶν Ὁρθόδοξων, ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν ἐνδιαφερομένων, μὲ τοὺς ἄλλους χριστιανούς. Τί πιστεύουν καὶ πῶς ζοῦν οἱ χριστιανοὶ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν; Ποιὰ σημεῖα τοὺς ἐνώνουν καὶ ποιὰ τοὺς χωρίζουν ἀπὸ τοὺς Ὁρθόδοξους; Αὐτὰ ποὺ ἐνώνουν εἶναι περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ χωρίζουν; Ποιὰ εἶναι ἡ πορεία τῶν πολυμερῶν καὶ διμερῶν Θεολογικῶν Διαλόγων, τοὺς ὁποῖους ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στὸ σύνολό της διεξάγει ἐδῶ καὶ πολλὲς δεκαετίες μὲ τοὺς ἑτερόδοξους χριστιανούς;

Τὸ δύσκολο ἔργο τῆς ἐγκυρης ἐνημέρωσης ἐπιτελεῖ μὲ τρόπο νηφάλιο, ἐλκυστικό καὶ κατανοητὸ ὁ συγγραφέας τῆς παρουσιαζόμενης μελέτης, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀπὸ τὰ καταλλήλοτα πρόσωπα γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Ὁ Δρ. Ἀθανάσιος Μπασδέκης, ἐπὶ σειρά ἐτῶν εἰσηγητὴς ἐπὶ ὀρθόδοξων θεμάτων στὸ Οἰκουμενικὸ Κέντρο (Ökumenische Centrale) τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Γερμανίας (Arbeitsgemeinschaft Christlicher Kirchen in Deutschland) καὶ ἀντιπρόσωπος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου σὲ πολλὲς ἐπιτροπὲς Θεολογικῶν Διαλόγων,

«μιλάει» όχι μόνο με βάση τη σπουδή των κειμένων του θεολογικού διαλόγου, αλλά με βάση τη μακρόχρονη εμπειρία του και την άμεση επικοινωνία του με τα μέλη των άλλων Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν.

Τὸ βιβλίον χωρίζεται σὲ 9 κεφάλαια:

1. *Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*
2. *Οἱ Μη-Χαλκηδόνιες ἢ Ἀνατολικές Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες*
3. *Ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία*
4. *Ἡ Παλαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία*
5. *Ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία*
6. *Προτεστάντικες Ἐκκλησίες*
7. *Ἐλεύθερες Εὐαγγελικὲς Ἐκκλησίες*
8. *Οἰκουμενικὴ Κίνηση*
9. *Οἰκουμενικὰ Προβλήματα*

Στὰ πρῶτα ἑπτὰ κεφάλαια γίνεται ἀναφορὰ στὴν προέλευση, τὴν ἱστορία, τὴν ἐκκλησιαστικὴ δομὴ καὶ τάξη, τὴ θεολογία, τὴ λειτουργικὴ ζωὴ τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν, καθὼς καὶ στὴ σχέση τους μετὰ τὶς ἄλλες Ἐκκλησίες καὶ ἰδιαίτερα μετὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία.

Κάπως ἀναλυτικότερα τὰ κύρια θέματα τῶν δύο τελευταίων κεφαλαίων, στὰ ὁποῖα ἐκβάλλουν ὅλα τὰ προηγούμενα, εἶναι:

8. *Οἰκουμενικὴ Κίνηση*
- 8.1 Γενικὲς Παρατηρήσεις
- 8.2 Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ οἱ ἄλλες Ἐκκλησίες καὶ Ὁμολογίες
 - α. Ἐκκλησίες ἢ Ὁμολογίες;
 - β. Διμερεῖς Θεολογικοὶ Διάλογοι
- 8.3 Τὸ Παγκόσμιο Συμβούλιον Ἐκκλησιῶν (ΠΣΕ)
- 8.4 Τὸ Συμβούλιον Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν (ΣΕΕ)
- 8.5 Μοντέλα καὶ σχήματα γιὰ τὴν ἐπανεῴφηση τῶν Ἐκκλησιῶν
- 8.6 Ναὶ στὸ Διάλογο – ὄχι στὸ φανατισμὸ

9. *Οἰκουμενικὰ Προβλήματα*

- 9.1 Γενικὲς Παρατηρήσεις
- 9.2 Συμπροσευχή μετὰ μὴ Ὁρθοδόξους ἢ Ἐτεροδόξους
- 9.3 Εὐχαριστιακὴ διακοινωνία (inter-communio)
- 9.4 Χειροτονία τῶν γυναικῶν
- 9.5 Ἡμερολογιακὸ πρόβλημα: Χριστοῦ-γεννα καὶ Πάσχα

Σημαντικὰ τμήματα τοῦ βιβλίου εἶναι τὸ *Γράμμα* τοῦ Δρ. Γεωργίου Τσέτση, Μ. Πρωτοπρεσβυτέρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὁ Πρόλογος τῶν καθηγητῶν Ἀθανασίου Βλέτση (Μόναχο) καὶ Γεωργίου Μαρτζέλου (Θεσσαλονίκη), ἡ *Εἰσαγωγή*, καθὼς καὶ τὸ *Ἀντὶ Ἐπιλόγου*, στὸ ὁποῖο ὁ συγγραφεὺς πολὺ εὐστοχα ἐπέλεξε νὰ ἀναδημοσιεύσει τὴ βαρυσήμαντη Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Ἐγκύκλιον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τὴν Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας 21 Φεβρουαρίου 2010, ἡ ὁποία σημειωτέον ἀποσαφηνίζει μετὰ ἀποφασιστικότητά τοῦ λόγου τῶν διαλόγων τῆς Ὁρθοδοξίας.

Τόσο ἀπὸ τὸν τίτλον ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν παραπάνω πολὺ συνοπτικὴ παράθεση τῶν περιεχομένων τοῦ βιβλίου εἶναι ἐμφανέστατη ἡ οὐσιαστικότητά, ἡ σπουδαιότητά καὶ ἡ χρησιμότητά τῆς νέας θεολογικῆς προσφορᾶς τοῦ κ. Ἀθ. Μπασδέκη, ὁ ὁποῖος ἔχει νὰ ἐπιδείξει πλούσιον συγγραφικὸ ἔργον γιὰ ὀρθόδοξα θέματα μετὰ οἰκουμενικὴν προοπτικὴν. Ἐπισημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι δὲν ἔχει περάσει πολὺς καιρὸς ἀπὸ τότε ποῦ μετὰ δικήν του μερίμνη ἐκδόθηκε στὰ γερμανικὰ ὁ ὀγκωδέστατος τόμος *Orthodoxe Kirche und Ökumenische Bewegung. Dokumente - Erklärungen - Berichte 1900 - 2006*, Lembeck / Bonifatius, Frankfurt a.M. - Paderborn 2006, σελ. 896· πρόκειται γιὰ

μιὰ πολύτιμη ἀνθολογία πού περιλαμβάνει, κατά χρονολογική σειρά, Ἐγκυκλίους, Διαγγέλματα, Ἐκθέσεις, Δηλώσεις, Μηνύματα καί ἄλλα ὀρθόδοξα ἔγγραφα, καί ἀποτελεῖ ἕναν καθρέπτη μέσα ἀπό τόν ὁποῖο ἀντικατοπτρίζεται ἡ ἔντονη οἰκουμενική δραστηριότητα τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἀπό τήν ἀρχή τοῦ προηγούμενου αἰῶνα μέχρι σήμερα.

Ἀξίζει νά δοθεῖ στό σημείο αὐτό ἕνα παράδειγμα νηφάλιας, ὑπεύθυνης καί ρεαλιστικῆς τοποθέτησης τοῦ συγγραφέα ἀπέναντι σέ ἕνα ἀπό τὰ πιό φλέγοντα, πολύπλοκα καί δύσκολα προβλήματα στήν Οἰκουμενική Κίνηση. Τό θέμα τῆς σχέσης τῆς Ἐκκλησίας μέ τίς ἐκκλησίες. Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ θέση τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν στήν Ὁρθόδοξη αὐτοσυνειδησία ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τὰ πιό εὐαίσθητα θέματα, τό ὁποῖο ἐπιρραεῖ τόσο τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο σχετίζονται οἱ Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίες μέ τίς ἄλλες Ἐκκλησίες καί Ὁμολογίες, ὅσο καί τήν κατανόηση τοῦ στόχου τῆς οἰκουμενικῆς κίνησης καί τῆ συμμετοχή τους σέ αὐτή. Εἶναι ἐπίσης σαφές ὅτι ἡ ἀπάντηση σέ αὐτή τήν ἐρώτηση μόνο συλλογικά ἀπό ὅλες τίς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες μπορεῖ νά δοθεῖ καί δέν εἶναι θέμα ἀπόψεων ἢ στάσης ἑνός ἀτόμου ἢ μιᾶς ὁμάδας. Ὁ κ. Ἀθ. Μπασδέκης καταπιάνεται μέ τό πρόβλημα αὐτό (σελ. 244 κ.ἐξ.), ἀλλά γιά νά ὀδηγηθεῖ σέ ἕνα συμπέρασμα πολύ σωστά παραπέμπει σέ πανορθόδοξες ἐπίσημες ἀποφάσεις, ὅπως αὐτές τῆς Γ΄ Προσυνδικῆς Πανορθόδοξης Διάσκεψης στό Σαμπεζύ/Γενεύη τό 1986. Στό κείμενο «Σχέσεις τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας πρὸς τόν λοιπὸν χριστιανικὸν κόσμον» σύνολη ἡ Ὁρθοδοξία ἔχει διατυπώσει ὁμόφωνα: «*Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκ-*

κλησία, ὡς οὐσα ἡ Μία, Ἁγία, Καθολική καί Ἀποστολική Ἐκκλησία, ἔχει πλήρη συνείδησιν τῆς εὐθύνης αὐτῆς διὰ τὴν ἐνότητα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἀναγνωρίζει τὴν πραγματικὴν ὑπαρξιν ὄλων τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν καί ὁμολογιῶν, ἀλλὰ καί πιστεύει ὅτι αἱ πρὸς ταύτας σχέσεις αὐτῆς πρέπει νὰ στηρίζωνται ἐπὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν ὅσον ἔνεστι ταχυτέρας καί ἀντικειμενικωτέρας ἀποσαφηνίσεως τοῦ ὅλου ἐκκλησιολογικοῦ θέματος...». Ὁ συγγραφέας μέ βάση καί ἄλλες ἀποφάσεις τῆς Γ΄ Προσυνδικῆς Πανορθόδοξης Διάσκεψης, πού δέν χρειάζεται νά ἀναφερθοῦν ἐδῶ, συμπεραίνει: «Πρῶτον, ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ Ἐκκλησίες ὑπάρχουν καί Ὁμολογίες, καί δεύτερον, ὅτι κατὰ τὴν ἀποψη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, οἱ διάφορες Ὁμολογίες (ποιεῖς;) δέν εἶναι ἴσους μεταξύ τους καί ὁποσδήποτε ὄχι ταυτόσημες καί τό ἴδιο μεταξύ τους καί μέ τίς ἄλλες Ἐκκλησίες. Στό προαναφερθέν πάντως κείμενο τῆς αὐτῆς Προσυνδικῆς Διάσκεψης οἱ Μῆ-Χαλκηδόνιες-Ἀνατολικές Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες, ἡ Παλαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ἡ Ἀγγλικανικὴ καί ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, χαρακτηρίζονται ὡς Ἐκκλησίες, ἐνῶ γιά τοὺς Λουθηρανούς καί τοὺς Μεταρρυθμισμένους (Καλβινιστές), ἀποφεύγεται ὁ ὄρος Ἐκκλησία. Τὸ ἴδιο ἰσχύει ἐδῶ προφανῶς καί κατ' ἀναλογίαν καί γιά τίς ἄλλες προτεσταντικὲς καί ἐλευθέρες Εὐαγγελικὲς Ἐκκλησίες (Μεθοδιστές, Βαπτιστές, Μεννονίτες κ.λπ.). Τὸ πρόβλημα πάντως αὐτό, ποῖός δηλ. εἶναι καί ποῖός δέν εἶναι Ἐκκλησία, παραμένει ἄλυτο καί εἶναι καί πολύπλοκο, ἐάν σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι οἱ παραπάνω, κατὰ τὴν ὀρθόδοξη καί ἀσφα-

λῶς καὶ κατὰ ρωμαιοκαθολικὴ ἄποψη, Ὁμολογίες, στὴ δική τους συνείδηση καὶ ὀνομασία εἶναι καὶ λέγονται “Ἐκκλησίες»” (σελ. 248). Ἀκολουθώντας μάλιστα τὴν πράξη τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ τοποθετήσεις ἐπιφανῶν θεολόγων, ὁ κ. Μπασδέκης ὑπογραμμίζει ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγεται γιὰ τὶς παραπάνω Ἐκκλησίες ἢ καὶ Ὁμολογίες ὁ χαρακτηρισμὸς «Αἵρεση», ἀφοῦ μόνον ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ μὲ ἐπίσημη ἐκκλησιαστικὴ πράξη νὰ χαρακτηρίζεται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς ὑφιστάμενα χριστιανικὰ σώματα ὡς αἰρετικὰ ἢ ὡς σχισματικὰ (σελ. 248 ἔξ.).

Γενικότερα ἀπὸ τὴ μελέτη ὅλου τοῦ βιβλίου γίνεται, γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ, ξεκάθαρο ὅτι ὁ χριστιανικὸς κόσμος κατὰ τὸν 20^ο αἰῶνα παρουσιάζει μιὰ ἐντελῶς νέα εἰκόνα. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ὅπως διαμορφώθηκε στὰ πλαίσια τῆς ἐπικοινωνίας, τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς ἀλληλοκατανόησης καὶ τοῦ διαλόγου μὲ τοὺς «ἄλλους» ἔχει μπεῖ σὲ μιὰ νέα φάση καὶ ἔχει θέσει νέους ὅρους στὸ χριστιανικὸ στερέωμα.

Ἡ Ὁρθοδοξία βρίσκεται καὶ κινεῖται μέσα σὲ ἓνα κόσμο ποὺ ἔχει ἄλλους ρυθμούς, διαφορετικοὺς ἀπὸ ἐκείνους τοῦ παλαιότερου, ἀλλὰ καὶ τοῦ πιὸ πρόσφατου παρελθόντος. Ἀπὸ μέρους τῶν ἑτεροδόξων –ὅπως συμβατικὰ ἀποκαλοῦνται– τῶν «δυτικῶν Ἐκκλησιῶν», οἱ ὁποῖοι σημειωτέον δὲν ἔχουν καταδικαστεῖ ἀπὸ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο ὡς «Αἰρετικοί», ἔχει διαπιστωθεῖ σοβαρὴ ἀλλαγὴ ὡς πρὸς τὴ στάση τους ἔναντι τῆς Ὁρθοδοξίας. Δὲν πολεμοῦν τὴν Ὁρθόδοξὴ Ἐκκλησία οὔτε ἐπιχειροῦν «σκίσιμο» (χωρισμὸ) τοῦ σώματος τῶν πιστῶν, ὅπως συνήθιζε νὰ ἐπισημαίνει ὁ ἀείμνη-

στος καθηγητὴς τῆς Δογματικῆς Νίκος Ματσούκας. Ἀπεναντίας, σήμερον ὑπάρχει συνειδητοποίηση τῆς διαίρεσης καὶ κίνηση γιὰ συνάντηση, γίνεται προσπάθεια γιὰ θεολογικὴ προσέγγιση, διαπιστώνεται τάση γιὰ ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητα, παρατηρεῖται εἰλικρινὲς καὶ μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ὁρθόδοξον πνευματικότητα καὶ ἐκδηλώνονται πράξεις ἀλληλεγγύης, ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς βοήθειας.

Αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ τοῦ κλίματος ἀλλάζει καὶ τὴ σημασία τῶν διαφορῶν, ἀλλὰ καὶ τὴ σημασία τῆς ἔννοιας τῆς αἵρεσης καὶ ζητᾶται νὰ ὀριστεῖ ἡ τελευταία ἐκ νέου. Ἀλλάζει καὶ τὴν ἐκκλησιολογικὴ προσέγγιση τῶν «ἄλλων». Μέχρι σήμερον ἡ ὀρθόδοξον Ἐκκλησιολογία δὲν ἔχει ἀσχοληθεῖ σοβαρὰ μὲ τὴν ἐκκλησιολογικὴ θέση ὁμάδων ἢ κοινοτήτων ἢ ἐκκλησιῶν, οἱ ὁποῖες κινοῦνται πρὸς τὴν ἀποκατάσταση τῆς κοινῆς. Γνωρίζει μόνον δύο καταστάσεις τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ: τὴν κατάστασιν τῆς κοινῆς μὲ ὀργανικὴ ἐνότητα καὶ τὴν κατάστασιν τῆς διαίρεσης ἢ τοῦ σχίσματος. Δὲν ἔλαβε ὑπ’ ὄψιν τὴν κατάστασιν τῶν ἐκκλησιῶν ποὺ βρίσκονται καθ’ ὁδὸν πρὸς τὴν ἐνότητα (unity in via). Γι’ αὐτὸ, κάτω ἀπὸ τὶς σημερινὲς συνθήκες, μιὰ νέα ἐκκλησιολογικὴ τοποθέτηση ὀφείλει νὰ πάει πέρα ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη αὐτάρκεια ἢ τὴν ἐκκλησιολογικὴ καὶ σωτηριολογικὴ ἀποκλειστικότητα. Χρειάζεται νὰ ὑπερβῆ τὴν παλαιὰ αἵρεσιολογία καὶ νὰ θέσει κάτω ἀπὸ ἄλλο πρῶσιμα τὸ ἐρώτημα γιὰ τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς συμπροσευχῆς ὀρθοδόξων καὶ ἑτεροδόξων.

Τὸ βιβλίον *Ἐμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι*, ἐμπνεόμενον ἀπὸ οἰκουμενικὸ πνεῦμα, κινεῖται πρὸς αὐτὴ τὴν προοπτικὴ καὶ συμβάλλει στὴ διαλεύκανση πολλῶν παρεξηγήσεων

καὶ ἐπομένως στὴν καλύτερη γνωριμία μὲ τοὺς «ἄλλους». Ὁ συγγραφέας μὲ αὐτὸ τὸ βιβλίον ἀπευθύνει «πρόσκληση», ὅπως λέει ὁ ἴδιος, «γιά συνάντηση, διάλογο καὶ συμφιλίωση μὲ τοὺς ἀδελφούς χριστιανούς τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν» (σελ. 310). Ἡ ἀναγκαιότητα γιὰ Οἰκουμενικὸ Διάλογο καὶ συνάντηση μὲ τὸν «ἄλλο» καθίσταται σαφὴς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου μὲ τὸ *Γράμμα* τοῦ π. Γεωργίου Τσέτσιου, ποὺ ὑπενημίζει τὰ σοφὰ λόγια τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτη Πριγκιπωνήσων Δωροθέου, ὅτι «ἡ ἐλευθερία γεννιέται καὶ ἀυξάνει μονάχα στὴ συνάντηση καὶ τὴν ἐπαφὴ μὲ τὸν ἄλλο» (σελ. 7). Μὲ αὐτὴ τὴν πεποίθηση καὶ μὲ προσήλωσιν σὲ αὐτὸ ποὺ μὲ τὴν πράξη του δίδαξε ὁ ἴδιος ὁ Χριστός, ὅτι δηλαδή «ἡ ὑποδοχὴ τοῦ ἄλλου ἀποτελεῖ τὴν ἰδρυτικὴν πράξη τῆς ζωῆς» (Στ. Φωτίου, «Ἡ Ὑποδοχὴ τοῦ ἄλλου», στί: τοῦ ἴδιου (ἐπ.), *Ἡ Ὑποδοχὴ τοῦ ἄλλου: ὀρθόδοξες πνευματικὲς ἀξίες καὶ νεωτερικότητα*, Ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2009, σ. 13), ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἐπιχείρησε διὰ μέσου τῶν αἰῶνων τὸν διάλογο καὶ καθόρισε τὴ στάση τῆς ἀπέναντι στὸν «ἄλλο», τὸν ἑτερόδοξο, ἀλλὰ καὶ τὸν ἑτερόθρησκο, τὸν ξένο καὶ τὸν διαφοροετικό.

Ἀσφαλῶς, γιὰ τὴν προσέγγιση καὶ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ «ἄλλου» ἀπαραίτητη προϋπόθεση εἶναι ἡ ἀντικειμενικὴ καὶ ἀπροκατάληπτη, χωρὶς φανατισμό, πολεμικὴ ἢ ἀπολογητικὰ κίνητρα, πληροφόρηση τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας τόσο γιὰ τὴν ἑτερότητα, σὲ ὅλες τὶς μορφές τῆς, ὅσο καὶ γιὰ τὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου. Αὐτὸ ἀποτελεῖ καὶ τὸν κεντρικὸ στόχο τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μπασιδέκη· ὁ φακὸς μὲ τὸν ὁποῖο ἐστιάζει στὸν «ἄλλο» ἀποτυπώνει τὴν πραγματικὴ διάσταση

τῆς εἰκόνας του, χωρὶς παραμορφώσεις, δὲν εἶναι οὔτε κοῖλος οὔτε κυρτός.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ «*Ἐμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι*» εἶναι καλοδεχούμενη καὶ εἶναι σίγουρο ὅτι, ὅπως καὶ ἄλλα παρόμοια χαρακτηριστὰ ἔργα ποὺ εἶναι λίγα ἀλλὰ σημαντικά, συμβάλλει στὸ διάλογο καταλλαγῆς μὲ τὸν «ἄλλο» καὶ στὴ σμίκρυνση κατὰ τὸ δυνατό τῆς ἀπόστασις ἀνάμεσα στὰ «ἔμεῖς» καὶ τὰ «ἐσεῖς».

Στυλιανὸς Χ. Τσομπανίδης,
Ἐπ. Καθηγητὴς Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ.

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
(ἐκδ.), Ἀρχεῖο Ἱερῶν Μητροπόλεων Θεσσαλονίκης, *Ἐγγραφα ἐκ τοῦ Μητροπολιτικοῦ Ἀρχείου*, Τόμος Α' (1876-1912), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2012 (σύνολο σελίδων 605).

Τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἱερῶν Μητροπόλεων Θεσσαλονίκης ἀποτελεῖ πολύτιμη πηγή γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μητροπόλεως, τῶν ὑποκειμένων σὲ αὐτὴν Ἐπισκοπῶν, μέχρι τὴν προαγωγή τους σὲ Μητροπόλεις, ἀλλὰ καὶ τῶν ὁμοίων ἢ ἄλλων Μητροπόλεων, κυρίως τῆς Βορείου Ἑλλάδος, μὲ τὶς ὁποῖες ἀλληλογραφοῦσε ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης.

Ἡ ἱστορία αὐτή, ποὺ εἶναι καὶ ἱστορία, ὅπως ἐπισημαίνει στὸν Πρόλογό του ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἄνθιμος, ἐνὸς μεγάλου τμήματος τοῦ νεότερου Ἑλληνισμοῦ, δὲν εἶναι ἀμιγῶς πνευματικὴ, ἀφοῦ ἡ Ἐκκλησία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, καὶ εἰδικότερα τῆς Θεσσαλονίκης, ὑπὸ τὴ σκέπη πάντοτε τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, εἶχε ἐπωμισθεῖ καὶ ἕναν ἐπιπλέον ρόλο, «*ἐθναρχικό*», στὶς ἐπαρχίες τῆς ὀθωμανικῆς

αυτοκρατορίας. Καί σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ὅμως, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δὲν ἔπαυσε νὰ ἔχει τέτοιου εἴδους συμβολή. Ἐνδεικτικά, ἀναφέρω τὸν ἔθνικὸ ρόλο τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, πὸν ἀποτελέσει καὶ θέμα σχετικοῦ ἄρθρου μου¹.

Τὴ σπουδαιότητα αὐτὴ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, μέσα ἀπὸ δυσσεύρετες σὲ ἄλλα ἀρχεῖα ἀνεκδοτες πληροφορίες, παρουσιάζει ὁ παρὼν Α' τόμος, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἓνα χρήσιμο ἐργαλεῖο γιὰ τοὺς ἐπιστήμονες τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν Θεολογίας, Φιλολογίας, Ἐθνολογίας, Πολιτικῆς Ἐπιστήμης καὶ Ἱστορίας καὶ δὴ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19^{ου} καὶ σὶς ἀρχὲς τοῦ 20^{ου} αἰῶνα.

Ὡς ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς καὶ ἰδίως ὡς ὑπεύθυνος ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν ἀρχείων καὶ σήμερα ὡς Διευθυντὴς τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἔχω ἰδιαίτην εὐαισθησία στὴ διάσωση, ἔκδοση καὶ ἐπιστημονικὴ ἀξιοποίηση ἀνεκδότου ἀρχεῖακῶ ὕλικῶ. Ὁ ἴδιος ἀσχολήθηκα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πανεπιστημιακῆς μου ὑπηρεσίας ἐπιμόνως, μεταξὺ ἄλλων, μὲ ἀρχεῖακὸ ὕλικὸ παρουσιάζοντας τὸ βίβιο καὶ τὴ δράση πατριαρχῶν, ἀρχιεπισκόπων, μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, χωρὶς δισταγμό, ἔσπευσα νὰ παρουσιάσω τόν, ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ ὁμοτίμου συναδέλφου μου Ἰωάννου Σ. Κολιοπούλου, κόπο νέων σὲ ἡλικία ἀλλὰ ὄριμων ἐπιστημόνων, οἱ ὁποῖοι προβάλλουν τὸ πλούσιο καὶ σοβαρὸ ἔργο ἐκκλησιαστικῶν προσωπικοτήτων στὸν εὐαίσθητο χώρο τῆς Μακεδονίας.

Τὴν ἔκδοση ἐμπνεύστηκε καὶ πρότεινε ὁ σύμβουλος ἐπικοινωνίας τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου University Studio Press Κλέαρχος Πρωτοπαπᾶς-Καραντάνης. Στὴν πρότασή του ἀναποκρίθηκε ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἄνθιμος, πὸν ἐμπιστεύτηκε στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο τὴν ὑλοποίηση τοῦ ἔργου, τὴν ὁποία καὶ ὑποστήριξε οἰκονομικά. Ὁ Νικόλαος Ε. Μάνος, Ἄρχων Ὁρφανοτρόφος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὑπῆρξε Χορηγὸς γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ μελέτη. Ὁ καρπὸς αὐτῆς τῆς ἐκδόσεως φέρει τὴ σφραγίδα ἐνὸς διακεκριμένου μὲ πλούσιο συγγραφικὸ ἔργο στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ καθηγητῆ, τοῦ Ἰωάννου Σ. Κολιοπούλου ὑπὸ τὴ δευθунση τοῦ ὁποῖου συνεργάστηκαν ἐπιστημονικά ὁ Ἰάκωβος Μιχαηλίδης, ἐπίκουρος καθηγητῆς Νεότερης καὶ Σύγχρονης Ἱστορίας τοῦ ΑΠΘ, ὁ ὁποῖος συντόνισε τὴν ἔκδοση, μὲ τοὺς Δημήτριο Παπάζη, ἀναπληρωτὴ καθηγητῆ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας στὴν Ἀνώτατη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία Θεσσαλονίκης, Θεοδόσιο Τσιρώνη, διδάκτορα Νεότερης καὶ Σύγχρονης Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ καὶ Στράτο Δορδανᾶ, λέκτορα Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο Δυτικῆς Μακεδονίας.

Μετὰ τὰ Περιεχόμενα καὶ τοὺς Προλόγους τοῦ Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ καθηγητῆ Κολιοπούλου, ἔπονται λίγα λόγια γιὰ τὴν ἔκδοση ἀπὸ τὸν Ἰάκωβο Μιχαηλίδη. Στὴν ἐπιστημονικὴ του ὁμάδα ὁ συντονιστὴς ἐπέλεξε ἀξιόλογους συνεργάτες μὲ κριτήρια τὴ σύζευξη Ἱστορίας τοῦ Νεότερου Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας καὶ τὴ συνδυαστικὴ ἀξιοποίηση ἐπιστημονικοῦ δυναμικοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ

Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας τῆς ἰδίας πόλεως. Ὅσον ἀφορᾷ στὴ χρονικὴ διάρκεια τοῦ ἔργου, εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι διήρκεσε συνολικὰ μίᾳ ὀλόκληρῃ τετραετίᾳ (xii) καὶ διακρίνεται σὲ δύο φάσεις. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὴν ἔρευνα, τὴ φωτογράφιση καὶ τὴ μελέτη καὶ ἡ δεύτερη τὴ μεταγραφή τῶν ἔγγράφων στὸ πολυτονικὸ σύστημα γραφῆς, τὸν ἐπιστημονικὸ ὑπομνηματισμὸ καὶ τὴ σύνταξη τῶν ὑπολοίπων ἐνοτήτων μὲ τελευταία τὴν κατάρτιση τῶν Εὐρετηρίων.

Στὴν ἐνότητα «Τὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς Τερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης» γίνεται συνοπτικὴ ἀναφορὰ στὴν ἀξία τοῦ ἀρχεδιακτοῦ ὕλικου ποῦ εἶναι ἀποθησαυρισμένο σὲ αὐτὴ.

Τὰ «Δημοσιευόμενα λυτὰ ἔγγραφα» ἐπιλέχθηκαν μὲ κριτήριον τὴ σπουδαιότητα τῶν πληροφοριῶν ποῦ παρέχουν σὲ ἀρκετοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους. Ἡ ἐνότητα αὐτὴ τέθηκε ἀντὶ Εἰσαγωγῆς καὶ ἀποτελεῖ μιὰ περιεκτικὴ ἐνδεικτικὴ περιδιάβαση στὰ ἔγγραφα, τῶν ὁποίων ἀκολουθεῖ ἡ ἔκδοσις.

Πρὶν ἀπὸ αὐτὴ παρατίθεται ὁ «Κατάλογος τῶν ἔγγράφων». Εἶναι, ἴσως, τὸ περισσότερο εὐχρηστο τμήμα τοῦ τόμου γιὰ τὸν μελετητὴ, ὥστε νὰ ἔχει μιὰ πλήρη περιληπτικὴ εἰκόνα τοῦ περιεχομένου τῶν ἔγγράφων, τῶν συντακτῶν καὶ τῶν παραληπτῶν τους, μὲ ταυτόχρονη ἀναφορὰ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου σύνταξίς τους, ὅπως ἀκριβῶς ἀπαιτεῖ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη. Παράλληλα, ὑπάρχει εὐρετήριο τῶν ἔγγράφων, ἀφοῦ σημειώνεται στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ ὁ αὐξων ἀριθμὸς τους καὶ στὴ δεξιὰ ἡ σελίδα στὴν ὁποία ἀρχίζει ἡ παράθεσις τοῦ κειμένου τοῦ κάθε ἔγγράφου.

Ὅσον ἀφορᾷ στὰ «Μεταγεγραμμένα Ἐγγραφα», ἐπιβάλλεται νὰ τονιστεῖ ὅτι σχεδὸν ὅλο τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐκδιδόμενου ἀρχεδιακτοῦ ὕλικου τους εἶναι πρωτότυπο. Τὰ ἔγγραφα συνολικὰ εἶναι 245 καὶ ἐκτείνονται σὲ 525 σελίδες. Τὸ ἀνέκδοτο αὐτὸ ἀρχεδιακτὸ ὕλικὸ παρουσιάζει μεγάλη ποικιλομορφία καὶ περιλαμβάνει ἐπιστολές, ὑπομνήματα, ἀναφορές, τηλεγραφήματα, πρακτικὰ διαφόρων σωμάτων, ἐγκυκλίους, προκηρύξεις, ὑπηρεσιακὰ ἔγγραφα ἀπολογισμοῦ καὶ ἰσολογισμοῦ, πίνακες μαθητικῶν ἐλέγχων, διακηρύξεις συντεχνιῶν καὶ σωματείων τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος καὶ στατιστικοὺς πίνακες πληθυσμῶν.

Τὰ κύρια θέματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται ὁ παρὼν τόμος δὲν περιορίζονται στὴν αὐστηρὰ ἐκκλησιαστικὴ ἱστοριογραφία, ἀλλὰ ἐπεκτείνονται σὲ πλῆθος ἄλλων παραμέτρων τῆς ἐθνικῆς, οικονομικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς σφαίρας. Αὐτὸ συμβαίνει, διότι, τόσο ὁ θεσμικὸς ρόλος τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης ἦταν εὐρὺς, ὅσο καὶ ἡ παρέμβασίς του καθοριστικὴ γιὰ τὴν ἐπίλυση πολλῶν καὶ ποικίλων ζητημάτων. Ἐπίσης, ἡ θέσις τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν στρατηγικὴ καὶ οἱ δυνατότητές της σὲ τομεῖς νευραλγικοὺς ἀνέδειξαν τὸν ἐκάστοτε μητροπολίτη της σὲ καίριον παράγοντα γιὰ τὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων. Μὲ τοὺς μητροπολίτες Θεσσαλονίκης διατηροῦσαν ἀλληλογραφία οἱ Προξενεῖοι τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ τὶς διπλωματικὲς διαστάσεις διαφόρων ὑποθέσεων παρακολουθοῦμε καὶ σὲ ἄλλα ἔγγραφα τοῦ τόμου. Τὸ ἔργο τῶν μητροπολιτῶν, ὅπως ἀναδεικνύεται μέσα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα, ὑπῆρξε πραγματικὰ πολυσοκιδές, ἀλλὰ δὲν διεξαγόταν ἀνεμπόδιστα. Αὐτὸ εἶχε

ὡς ἀποτέλεσμα νὰ σημειώνονται συχνὲς ἐναλλαγές τους στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης. Ὅλοι, ὠστόσο, οἱ μητροπολίτες τῆς ἐργάστηκαν συστηματικὰ μεριμνώντας γιὰ τὴν προαγωγή ὄχι μόνο τῶν ὑποθέσεων τῆς δικῆς τους Μητροπόλεως, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑποκείμενων σὲ αὐτὴν Ἐπισκοπῶν.

Μία ἀπὸ τὶς σοβαρότερες προκλήσεις, ποὺ ἀντιμέτωπισε διαχρονικὰ ἡ Μητρόπολη Θεσσαλονίκης στὴν ὑπὸ ἐξέταση περίοδο, ἦταν τὸ ζήτημα τῶν ξένων ἐθνικῶν καὶ θρησκευτικῶν προπαγανδῶν, οἱ ὁποῖες διέσπασαν τὴν ἐνότητα τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ πλέον ἐπικίνδυνη ἐθνικοθρησκευτικὴ προπαγάνδα προῦλθε ἀπὸ τὴν Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία. Ὁ βουλγαρικὸς ἐθνικισμὸς ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1870 ἔδρασε συστηματικὰ σὲ βάρους τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας. Τὴν κύρια εὐθύνη τῆς ἀντιμέτωπισης τοῦ φαινομένου ἐπωμίστηκε, ὅπως ἦταν φυσικὸ, ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ Οἴκουμενικοῦ Θρόνου, ἡ Μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Αὐτὴ, παρὰ τὶς ὁποῖες δυσχέρειες, συνεργάστηκε μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ἐλεύθερου Ἑλληνικοῦ Κράτους, ὅπως τοὺς Προξένους, τοὺς ὑποπροξένους, τοὺς ἐπιθεωρητὲς ἐκπαιδεύσεως, τοὺς διδασκάλους κτλ. Σημειωτέον, ὅτι τὴ δράση τῶν προπαγανδῶν, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὰ ἐκδιδόμενα ἔγγραφα, ὑπέθαλψαν μὲ τὸν δικὸν τους τρόπο καὶ οἱ ὀθωμανικὲς ἀρχές. Οἱ ἀνταγωνισμοὶ κορυφώθηκαν τὴν περίοδο τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα, ἐνῶ ἡ κατάσταση δὲν βελτιώθηκε οὐσιαστικὰ οὔτε μὲ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Νεοτουρκικοῦ Συντάγματος (1908), τοῦ ὁποῖου οἱ ὑποσχέσεις ἀποδείχτηκαν φροῦδες.

Τὸ τελευταῖο ἔγγραφο τοῦ τόμου ἀναφέρεται στὴν περίοδο λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλονίκης καὶ περατώνεται μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ μακροεὐχρη περίοδος τῆς δουλείας γιὰ τὴ Μακεδονικὴ πρωτεύουσα καὶ τὴν ἐνδοχώρα τῆς.

Ἡ περίοδος ποὺ ἐξετάζεται στὸν τόμο εἶναι κρίσιμη, διότι σηματοδοτεῖ τὴ μετάβαση στὴ νεωτερικότητα, ὅπου κυριαρχοῦν πλέον οἱ ἐθνικισμοὶ ποὺ μεταβάλλουν τὸ προγενέστερο μοντέλο συμβίωσης τῶν διαφορετικῶν πληθυσμῶν, ἐνίοτε καὶ μὲ τρόπο βίαιο. Ἡ παρουσία τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης ἀβίαστα συνάγεται ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ὅτι ἦταν ἡ πλέον καθοριστικὴ γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ταυτότητας τοῦ ἑλληνορθόδοξου στοιχείου. Ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις τους, οἱ μητροπολίτες Θεσσαλονίκης ἄσκησαν ὅλη τους τὴν πολιτικὴ δεξιότητά μὲ ἀποστολὴ ὑπομνημάτων, ἐγγράφων διαμαρτυριῶν, ἐκθέσεων καὶ ἀναφορῶν, κάθε εἶδους ὑπηρεσιακῶν καὶ ἰδιωτικῶν ἐν τέλει ἐγγράφων, δίχως νὰ θίξουν τὴν πολυπολιτισμικότητα τῆς πόλεως τους. Μὲ τὴν διπλωματικὴ εὐστροφία ποὺ ἐπέδειξαν, διατήρησαν ἀναλλοίωτο τὸ φρόνημα τοῦ ἑλληνορθόδοξου ποιμνίου. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ, ὅταν μὲ τοὺς ἀδιάκοπους ἐθνικοὺς ἀγῶνες ἤρθε ἡ πολυπόθητη εὐνοϊκὴ συγκυρία τῆς ἀπελευθέρωσης, ἡ διαδικασία τῆς ἐνωμάτωσης τῶν νέων ἐδαφῶν στὸ Ἑλληνικὸ Κράτος διεξήχθη ὁμαλά.

Ἀξίζει, ἐπίσης, νὰ ὑπερθεματιστεῖ ἡ πληρότητα καὶ ἡ ἀντιπροσωπευτικότητα τῶν ἐγγράφων στὴν παρουσίαση τῶν μητροπολιτῶν Θεσσαλονίκης. Ὅλα τους εἶναι διάσπαρατα στὸν τόμο καὶ σὲ ὅλες τὶς ἀρχιερατικὲς περιόδους: 1876 (μη-

τροπολίτης Ἰωακείμ), 1879 (Καλλίνικος), 1887 (Γρηγόριος), 1891 (Σωφρόνιος), 1896 (Ἀθανάσιος - τέλος 19^{ου} αἰῶνα), 1902 (Ἀθανάσιος - ἀρχὴς 20^{ου} αἰῶνα), 1904 (Ἀλέξανδρος - πρῶτο ἔτος ἔνοπλης φάσης Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα), 1907-1908 (Ἀλέξανδρος - τελευταῖο ἔτος ἐμπόλεμης φάσης Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα), 1908 (Ἀλέξανδρος - ἐκλογὴς ἐπὶ Νεοτούρκων), 1911 (Ἰωακείμ Σγουρός), 1912 (Γεννάδιος).

Ὁ τόμος περιλαμβάνει, ἀκόμη, διάσπαρτα 11 ψηφιοποιημένα ἔγγραφα, ἀντιπροσωπευτικά ὅσον ἀφορᾷ στὸ περιεχόμενό τους: α) ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας (Ἀρδαμερίου καὶ Πολυανῆς), β) Ἁγιορείτικα, γ) Ἰσραηλιτῶν Ἀδελφῶν Ἀλατίνη, δ) ἐνὸς ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου μὲ σημαντικὴ δράση σὲ πολλὰ ἔγγραφα, ε) μιὰ πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ ἐγκύκλιος, στ) διαμαρτυρία Θεσσαλονικέων προκρίτων, ζ) ἐπιστολὴ Προξένου Κορομπλά, η) Λογοδοσία Παπαφείου, θ) ἰδιωτικὴ πατριαρχικὴ ἐπιστολὴ Ἰωακείμ, καὶ ι) ἐπιστολὴ Ὀθωμανοῦ ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης. Εἰδικὰ ὅσον ἀφορᾷ στὴ μεταγραφὴ τους, σὲ αὐτὰ μόνο τὰ ἔγγραφα ὀρθὰ χρησιμοποιήθηκαν τὰ σχετικὰ κριτικὰ σύμβολα καὶ τοποθετήθηκαν (sic), γιὰ νὰ δηλωθοῦν τὰ λάθη τῶν πρωτοτύπων.

Θὰ ἤθελα νὰ ἐπισημάνω στὴ σπουδαιότητα καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπάρκεια τοῦ τόμου σχετικὰ μὲ τὸν ὑπομνηματισμὸ τῶν ἔγγράφων, τὰ ἑξῆς:

1. τὴν ἀριστη βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση, ἢ ὁποία ἀποδεικνύει τὴν κατάρτιση καὶ τὴ συνεχῆ ἐνημέρωση μὲ τὶς ἐπιστημονικὲς ἐπετηρίδες τῶν Σχολῶν Θεολογικῆς καὶ Φιλοσοφικῆς τοῦ Α.Π.Θ., τὰ σχετικὰ ἱστορικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πε-

ριοδικὰ, συλλογικοὺς τόμους, ἐγκυκλοπαιδεῖες, τὴν τρέχουσα ὄλοένα ἀὐξανόμενη βιβλιογραφικὴ συγκομιδὴ, ἀκόμη καὶ διαδικτυακοὺς τόπους (ἴστοσελίδες, π.χ. 64 σμ. 2, 99 σμ. 1, 259 σμ. 2).

2. Ἀξιοσημεῖωτο, ἐπίσης, εἶναι τὸ γεγονός τῆς παρακολούθησης τῶν ἀνέκδοτων διδακτορικῶν διατριβῶν καὶ τῶν μεταπτυχιακῶν διπλωματικῶν - κύριων ἐργασιῶν τόσο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., ὅπως στὰ Τμήματα: α) Θεολογίας (4-5 σμ. 1, 6 σμ. 6, 118 σμ. 2, 502 σμ. 1) καὶ β) Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας (14 σμ. 1, 45 σμ. 3, 47 σμ. 2, 107 σμ. 1, 219 σμ. 1), ὅσο καὶ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., ὅπως στὰ Τμήματα: α) Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας (90 σμ. 3) καὶ β) Παιδαγωγικῆς (78 σμ. 3), καθὼς ἐπίσης καὶ τῶν περιλήψεων εἰσηγήσεων καὶ ἀνακοινώσεων (4-5 σμ. 1)

3. Ἐντυπωσιάζει ἡ ἀκριβεία στὴ χρῆση τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων.

4. Δὲν ἔμεινε χωρὶς ἐξηγήση οὔτε ἕνας ξενικὸς γλωσσικὸς ὄρος, γεγονός ποὺ καταδεικνύει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπάρκεια τῶν συντελεστῶν, τὴν ὑψηλὴ συναίσθησι τῆς εὐθύνης γιὰ τὴν ἐπιμέλειά τους.

5. Ἐντοπίστηκαν καὶ παραπέμφθηκαν βιβλικά χωρία (122 σμ. 2-5, 432 σμ. 1-3).

6. Δὲν ἔμειναν ἀταύτιστα τοπωνύμια, ἐνῶ, ὅπου δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτη σιγουριὰ γιὰ ταυτίσεις προηγείται, κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴ δεοντολογία, ἡ λέξις: «πιθανόν» (212 σμ. 6 καὶ 7, 484 σμ. 7 καὶ 10) καὶ ὅπου ἀναφέρονται περισσότερες μορφές στὴ γραφὴ ἐνὸς τοπωνυμίου, αὐτὲς δηλώνονται (45 σμ. 8, 74 σμ. 1).

7. Δηλώνονται, ἐπίσης, οἱ διαφοροποιήσεις στὶς ἐκτιμήσεις συγγραφέων

καὶ ἀναφέρεται ἡ ἀξιοπιστία μὲ βάση τὴν πηγή πὸν χρησιμοποιεῖ ὁ καθένας τους (104 σμ. 5).

Ὑστερα ἀπὸ προσεκτικὴ μελέτη τῶν παραπομπῶν διαπιστώνεται εὐσυνειδησία, ἐντιμότητα ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτη ἀκρίβεια στὴ χρήση τους, ἀφοῦ ὄχι μόνον γίνονται παραπομπές στὰ ἔργα πὸν δημοσιεύθηκαν ὀλόκληρα ἢ ἀποσπασματικά τὰ κείμενα τοῦ τόμου (δηλώνεται διευκρινιστικά ἢ κάθε περίπτωση, καὶ ἂν αὐτὴ σχολιάστηκε) ἀλλὰ ἀκόμη καὶ σὲ αὐτὰ τὰ ἔργα πὸν ἔστω καὶ ἀκροθιγῶς (περιληπτικά ἢ μὲ ἀπλὴ μνεία) ἀναφέρονται στὰ κείμενα.

Στὶς πλούσιες ὑποσημειώσεις ἐξηγῶνται συνοπτικά, ἀλλὰ πλήρως καὶ πάντοτε τεκμηριωμένα, διάφορα θεσμικά θέματα, ὅπως δείγματος χάριν ὁ θεσμὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου (240 σμ. 5) ἢ ὁ θεσμὸς τῆς ἐπιλεγόμενης ἀρχιερατικῆς εἰσοφοῦ - ἐπιχορήγησης (312 σμ. 1). Ὅπου ἀπαιτεῖται, γιὰ τὴν καλύτερη τεκμηρίωση, ἢ παράθεση κάποιου διαφωτιστικοῦ ἀποσπάσματος, αὐτὸ παρέχεται (143 σμ. 6, 254 σμ. 1, 300 σμ. 1, 326 σμ. 4).

Εἶναι ἐμφανὴς ἡ προσπάθεια νὰ μὴν ἀρκεστοῦν οἱ συντελεστὲς τοῦ ἔργου στὴν παράθεση ἀπλῶς τῶν ἐτῶν ἀρχιερατείας τῶν πατριαρχῶν, μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων πὸν ἐμπλέκονται ἄμεσα στὰ γεγονότα πὸν ἱστοροῦνται, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τῶν ἡμερομηνιῶν, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια καὶ ἀκρίβεια.

Ἀποφεύγεται, συνειδητά, πλὴν ἐλαχίστων περιπτώσεων, ὅπου κρίνεται ἐπιβεβλημένο, ἡ χρήση γενικῆς βιβλιογραφίας, ἢ ὅποια ὀρισμένες φορὲς παρατίθεται ἐκ περισσοῦ δίχως νὰ προσφέρει συγκεκριμένες πληροφορίες· στὶς περι-

πτώσεις, ὡστόσο, πὸν γίνεται χρήση τῆς παρατίθενται συγκεκριμένα *ad hoc* ἀποσπάσματα, πὸν καταδεικνύουν τὴ μελέτη καὶ κατοχὴ ὀλόκληρου τοῦ ἔργου (385 σμ. 1, 516-517 σμ. 2).

Ἀντιθέτως, παρέχεται στὶς ὑποσημειώσεις, ὅπου εἶναι δυνατό, καὶ ὅπως φαίνεται αὐτὸ συμβαίνει κατὰ κόρον, ὄχι μόνον εἰδικὴ βιβλιογραφία γιὰ κάθε πρόσωπο (4 σμ. 1, 62 σμ. 1, 169 σμ. 1, 204-205 σμ. 1, 212 σμ. 2, 224-225 σμ. 1, 240 σμ. 2, 240 σμ. 4, 473 σμ. 9), οἰκογένεια (67 σμ. 1), ναό (18 σμ. 5), μοναστήρι (5 σμ. 5, 269 σμ. 2), πόλη (40 σμ. 1, 90 σμ. 3, 143 σμ. 2, 198 σμ. 1), κωμόπολη (10 σμ. 2, 53 σμ. 1, 58 σμ. 1, 65 σμ. 1, 244 σμ. 8), οἰκισμὸς (128 σμ. 1), χωριό (5 σμ. 2, 6 σμ. 6, 10 σμ. 1, 28 σμ. 1, 81 σμ. 1, 158 σμ. 1, 249 σμ. 1, 465 σμ. 1), ἀλλὰ ἀκόμη καὶ λήμματα μὲ ἀπλές, ἔστω, ἀναφορὲς γι' αὐτὰ (πρόσωπο: 11 σμ. 5, 240 σμ. 4, 315 σμ. 1, μοναστήρι: 332 σμ. 2) ἢ λήμματα στὰ ὅποια ὑπάρχει συγκεντρωμένη βιβλιογραφία γι' αὐτὰ (πρόσωπα: 62 σμ. 1, 71 σμ. 1, 207 σμ. 1, 336 σμ. 1, 379 σμ. 3).

Εἶναι ἀξιοσημείωτο, ἐπιπλέον, ὅτι γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο, π.χ. τὸν μητροπολίτη Εἰρηναῖο Παντολέοντος, εἶναι διαφορετικὴ ἡ βιβλιογραφία πὸν παρατίθεται γι' αὐτὸν ὡς μητροπολίτη Κασσανδρείας (472-473 σμ. 8) καὶ ὡς μητροπολίτη Μελενίκου (189 σμ. 3), ἢ ὅποια μάλιστα ὀρθὰ δὲν ἐπαναλαμβάνεται, ὅταν συναντᾶται ξανά τὸ ἴδιο πρόσωπο (219).

Διορθώνονται τυπογραφικὲς ἀβλεψίες καὶ ἐκ παραδρομῆς λάθη, ἐνῶ εἶναι εὐστοχὴ ἡ ἐπιλογὴ οἱ «Σημειώσεις» νὰ ἔχουν ἐνιαία ἀρίθμηση ἀνὰ ἔγγραφο καὶ νὰ παρατίθενται στὸ τέλος αὐτοῦ.

Ἐργώδης εἶναι καὶ ἡ κατάρτιση τῶν δίστιπλων Εὐρειτηρίων (προσώπων καὶ τόπων), ἐνῶ εἰδικότερα ἡ πρωτοτυπία τοῦ «*Εὐρειτηρίου Προσώπων*» τεκμαίρεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι διακρίνονται σὲ ξεχωριστὴ ἐνότητα στὶς λέξεις Μητροπολίτες, Ἐπίσκοποι καὶ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχες ὅλα τὰ σχετικὰ ὀνόματα.

Τέλος, στὰ τεχνικά χαρακτηριστικά της ἔκδοσης πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὼς ὁ τόμος εἶναι δερματόδετος, ἀποτελεῖ προϊόν καλῆς ἐκτυπωτικῆς ἐργασίας καὶ ἔχει ἐπιτυχὴ συμβολικὸ χρωματισμό.

Καταληκτικὰ ὁ παρὼν τόμος δὲν ἀποτελεῖ μόνον «οὐσιαστικὴ ἐπιστημονικὴ συμβολὴ στὸν ἑορτασμό τῆς ἑκατοντητηριδῆς ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλονίκης», ὅπως ἀναφέρεται στὴ σελίδα xii, ἀλλὰ οὐσιαστικὴ πρωτότυπη ἐπιστημονικὴ συνεργασία, στὴν ὁποία συνδύαζονται ἄριστα ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἐπιστῆμης τῆς Θεολογίας μὲ τὴ Νεότερη Ἱστορία καὶ τὴ Φιλολογία, κλάδους τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς.

Ἐν τέλει, πρόκειται γιὰ ἓνα ὑποδειγματικὸ ἔργο πὸν ὑπόσχεται συνέχεια, σύμφωνα μὲ ὅσα σημειώνει ὁ ἐπίκουρος καθηγητὴς Ἰάκωβος Μιχαηλίδης. Θὰ ἀκολουθήσουν ἄλλοι δύο τόμοι· ὁ πρῶτος θὰ καλύψει τὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Μακεδονίας 1912-13 ὡς τὴν ἔκρηξη τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου 1940 καὶ ὁ δεύτερος θὰ διαπραγματευτεῖ τὶς ἱστορικὲς ἐξελίξεις τῆς κρίσιμης δεκαετίας τοῦ 1940 ἕως τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1970. Τοὺς ἀναμένουμε μὲ τὴν προσδοκία νὰ ἀναποκριθοῦν στὶς ὑψηλὲς προδιαγραφὲς πὸν ἔθεσε ὁ πρῶτος τόμος.

Σπυρίδων Δημ. Κοντογιάννης,

Ὁμ. Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς
τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΕΣΤΙΑΣ ΘΕΟΛΟΓΩΝ ΧΑΛΚΗΣ (ΕΘΧ),
*Λεύκωμα Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς
Χάλκης καὶ ΕΘΧ*, Ἀθῆναι, 2012, σελ.
261, Εἰκόνες/Φωτογραφίες.

Ὁ γράφων μέχρι στιγμῆς δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ τὴν ὑπαρξίν παρομοίου Λευκόματος, περιέχοντος τόσον πλούσιον φωτογραφικὸν ὕλικόν, εἰς 250 περίπου σελίδας, τὸ ὁποῖον νὰ ἀφιερῶνεται εἰς τὴν ΘΣΧ καὶ τὴν ΕΘΧ, Ἀθηνῶν, καὶ νὰ καλύπτῃ τὴν ἴδρυσιν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν δύο τούτων ἀλληλοσυνδεομένων φορέων ἢ θεσμῶν.

Βεβαίως, ὕλικόν ἰδίᾳ φύσεως περιλαμβάνεται εἰς ἕτερα δημοσιεύματα, μὲ ἀντικείμενα τοὺς δύο ὡς ἄνω θεσμοὺς ἢ ἰδρύματα, ἐμφανισθέντα κατὰ καιροῦς καὶ μὲ ἀφορμὴν ἱστορικὰς ἐπετειούς, συνδεομένας πρὸς αὐτοὺς.

Τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ Λευκόματος ἐπομίσθησαν τὰ μέλη τοῦ διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑστίας.

Βασίλειος Ν. Ἀναγνωστόπουλος,
Πρόεδρος.

Πρωτοπρ. Σεραφεῖμ Φαράσογλου,
Ἀντιπρόεδρος.

Κωνσταντῖνος Ν. Γιοκαρίνης, Γεν.
Γραμματέας, Δρ.Θ.

Γεώργιος Νούτσης, Ταμίας.

Σύμβουλοι: Πρωτοπρ. Κυριακὸς
Τσουρός, Δρ.Θ.

Εὐστάθιος Γιαννῆς, Δρ.Παιδ.

Δημήτριος Παλαβίδης.

Καλῶς ἐμόχθησαν καὶ τοὺς ὀφείλονται χάριτες.

Πίνακας Περιεχομένων (ΠΠ), σ. 7.

Πατρ. Γράμμα, σ. 5. Γράφεται μὲ πολλὴν συγκίνησιν, ἡ ὁποία παρασύρει τὸν ἀναγνώστην.

1. Ἀφιέρωσις. Πρὸς τὴν ΑΘΠ, Ἡσ καὶ ἡ φωτογραφία, σελ. 8-9.

2. Προλεγόμενα, σελ. 11.

3. Ἡ Νῆσος Χάλκη, τῶν Πριγκιπωνήσων καὶ ἡ Ἱ. Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος, σελ. 12-16.

Ἡ ΘΣΧ, μὲ τὰς ὑποδιαίρεσεις. Κεφάλαια 4-8, 11-13, 15-16.

Ἡ Ἱ. Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἡ ὁποία καὶ φιλοξενεῖ τὴν Σχολήν, Κεφ. 8-10.

ΕΘΧ, κεφ. 17-21.

Περὶ ληψις, σελ. 256-260, ἀγγλ. Τοιουτοτρόπως εἰς τὸ Λεύκωμα χρησιμοποιοῦνται αἱ δύο γλώσσαι, ἡ ἀγγλικὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ.

Ἐνδεικτικὴ Βιβλιογραφία, σ 261.

Ἐντύπωσιν κάμνει τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὸ Λεύκωμα γίνεται χρῆσις τῆς δημοτικῆς καὶ τοῦ μονοτονικοῦ συστήματος.

Ὁ Παναγιώτατος γράφει:

«Διὰ τῶν φωτογραφιῶν τούτων ἀναστήσονται μνήμαι, δακρύσουσιν ὀφθαλμοί, ἀναζωπυρωθήσονται ἐλπίδες καὶ κυρίως διατυπωθήσεται ὅτι ἡ Σχολὴ ἡμῶν οὐκ ἀπέθανε ἀλλὰ καθεύδει», σ. 5.

Ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὰ γραφόμενα δύο εἶναι τὰ θέματα γύρω ἀπὸ τὰ ὁποῖα στρέφεται ἡ ὅλη διαδικασία:

1. Ἡ ΘΣΧ.

2. Ἡ ΕΘΧ.

«Τὸ φωτογραφικὸ ὕλικὸ εἶναι προσφορὰ ἐκ τοῦ προσωπικοῦ ἀρχείου ὄσων φοίτησαν στὸ κλίμα τῆς κοινῆς πνευματικῆς τροφῆς Σχολῆς καὶ καλύπτει κυρίως τὴν Δ' περίοδο τῆς λειτουργίας της (1951-1979)... διαλαμβάνει ἐνημερωτικὰ κείμενα γιὰ τὶς ἐπὶ μέρους θεματικὰς ἐνότιες καὶ μία σύντομη ἱστορικὴ ἀναφορὰ γιὰ τὴν ἴδρυσιν, τὴ λειτουργίαν καὶ τὸ ἔργο τὸσον τῆς ΙΘΣΧ, ὄσον καὶ τῆς ΕΘΧ», σ. 11.

Σχεδὸν ὅλα τὰ κείμενα συνετάχθησαν ἀπὸ τὸν Κ. Γιοκαρίνην. Ἐπιπροσθέτως γράφουν καὶ οἱ δύο καθηγηταί:

1. Β. Ἀναγνωστόπουλος, ΕΘΧ, σελ. 175-179.

2. Β. Θ. Σταυρίδης, Προκαθήμενοι Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, σ. 99.

Περιβαλλοντολογικὰ Συνέδρια Σεμινάρια Χάλκης, σ. 158.

Ἴσως θὰ ἦτο δυνατόν καὶ χρήσιμον εἶναι ὁ Κ. Γιοκαρίνης προσέβαινε, μὲ ὠρισμένες προσθαφαιρέσεις, εἰς μίαν ἰδιαιτέραν ἔκδοσιν μόνον τῶν γραφομένων ἀνευ τῶν φωτογραφιῶν.

Οἱ σπουδάσαντες εἰς τὴν Χάλκην καλοῦνται:

ὀμογάλακτοι, σ. 8 καὶ ἀλλαχοῦ.

φοιτηταί/φοίτησαν, σελ. 5, 11.

σπουδασταί, σελ. 61, 131.

ἀπόφοιτοι, σελ. 97.

Ἡ Βιβλιογραφία ἐμφανίζεται εἰς τὸ ἰδιαιτέρον κεφάλαιον, σ. 261, ἐντὸς τοῦ κειμένου καὶ τὰς ὑποσημειώσεις.

Τὸ θέμα τῆς Βιβλιοθήκης εἰς τὸν ΠΠ φέρει τὸν τίτλον: 8. Ἡ Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Σχολῆς, σελ. 45-52. Ἐντὸς κειμένου ὀρθῶς ἀναγνωρίζεται ὡς «Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἱερᾶς Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιατικῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος Χάλκης, ἡ Βιβλιοθήκη τῆς ΘΣΧ... Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Σχολῆς θεωρεῖται σήμερον ὡς ἡ δευτέρη Πατριαρχικὴ Βιβλιοθήκη», σ. 46.

Ὁ ἀνακαινίσας τὸ ἀναγνωστήριον αὐτῆς (12 Ἰουνίου 1960) ὀνομάζεται Κυριακὸς καὶ ὄχι Νικόλαος Παμπούκογλου. Φωτογραφία, σ. 51.

Προσφορὰ φωτογραφικοῦ ὕλικου. Πρόσωπα καὶ θεσμοί. Σχεδὸν ὅλοι εἶναι ὀμογάλακτοι ἀδελφοί. Ἐμφάνισις τούτων μόνον διὰ πρώτην φοράν, ἐφόσον περνοῦν τὰ ὀνόματά των καὶ εἰς μεταγενεστέραις σελίδαις. Κατὰ τὴν σειρὰν σελίδαις:

ΙΔ. ΙΣ. ΜΕ, σ. 15. Κ. Γιοκαρίνς, σ. 31. Αί περισσότεραι. Δημήτριος Παλαβίδης, σ. 31. Όμοίως. Νικόλαος Μαγγίνας, σ. 35. Όμοίως. Όλυμπιακή Άεροπορία, Περιοδ. ΚΙΝΗΣΗ, σελ. 40, 57, 92-93. Γεώργιος Ξεινός, σ. 70. Βασίλειος Άναγνωστόπουλος, σ. 78. Άριστείδης Πανώτης, σ. 115. Νικαίας Κων/νος Χαρισιάδης, σ. 120. Σεραφεΐμ Φαράσογλου, σ. 121. Ίωακείμ Καραχοΐτος, σ. 122. Δημήτριος Καλούμενος, φωτογράφος τής Πατρ. Αόλης, σ. 123. Γεώργιος Τσέτσης, σ. 124. Ίωακείμ Δημιονίδης, σ. 128. Χρΐστος Τσοΐβαλης, σ. 129. Θεουπόλεως Παντελεΐμων Σκλάβος, σ. 129. Άρχεΐον ΕΦΧ, σ. 131. Άθανάσιος Φούργας, σ. 133. Δημήτριος Πιλάνης, σ. 135. Χρυσόστομος Ξυνός, σ. 139.

Έμμανουήλ Ζερβός, σ. 141. Μαυριανός Γριφιαδέλλης, σ. 143. Νικόδημος Κουτσαμπάσης, σ. 146. Ίσαάκ Βασιλειάδης, σ. 247.

Κατακλείς. Αΐτός, πού άναλαμβάνει νά προβΐ εις τήν παρουσίασιν –έδω ό ύποσημειούμενος– ένός παρομοΐου έργου, ώσάν τούτου του Λευκώματος, νόμιζα ότι ΐσως όφείλει όπως σεβασθΐ τās άτομικές και συλλογικές πρός τούτο προτιμήσεις και τās καταβληθείσας προσπαθείας τών πρός όλοκλήρωσιν του έργου τούτου πονησάντων και μη εισέληθι εις τόν πειρασμόν του νά προτεΐνη προσθαφαιρέσεις εις τόν κατάλογον τών φωτογραφιών και τών εΐκόνων.

Εΐχομαι τήν συνέχισιν τής άπό έτών προσφορās τής ΕΘΧ εις τόν τομέα τής συγγραφικής δράσεως, ή όποία κατέστη μία λαμπρά παράδοσις και έκτιμāται δεόντως άπό τούς έπαΐοντας.

Χαλκιδών, Κυριακή 15 Ίουλίου 2012
τών Άγιών Πατέρων τής Δ' έν Χαλκιδόνι
Οΐκουμενικής Συνόδου
Βασίλειος Θ. Σταυρίδης

VIRGIL CANDEA, Mărturii Romănești pe-
ste hotare (*Ρουμανικές μαρτυρίες στο
έξωτερικό*), τόμοι I-III, Βουκουρέστι
1991 και έξΐς.

Τό 1991 ξεκΐνισε νά τυπώνεται –σε γνωστό έκδοτικό οΐκο του Βουκουρεστίου– ένα έργο, μοναδικό ΐσως στο είδος του, με τίτλο *Ρουμανικές μαρτυρίες στο έξωτερικό*.

Ό συγγραφέας του, ό άκαδημαΐκός Virgil Căndea, άπό τόν θάνατο του όποΐου συμπληρώθηκαν ΐδη πέντε χρόνια, ύπΐρξε ένας άπό τούς σημαντικότερους διανοούμενους τής Ρουμανίας κατά τās τελευταΐες δεκαεΐτες, με άξιόλογες σπουδές Φιλοσοφίας, Θρησκείας και Ίστορίας και με τεράστιο συγγραφικό έργο.

Τό παρόν έργο στην άντίληψη του συγγραφέα έπρεπε ν' άποτελεΐ μία καταγραφή ρουμανικών πνευματικών άγαθών πού φιλοξενούνται στο έξωτερικό. Τā άγαθά αΐτα κατέληξαν σε διάφορες χώρες του κόσμου για διάφορους λόγους - στρατιωτικές έπιχειρήσεις στο έδαφος τής Ρουμανίας, ιδιοκτηΐτες πού έβαζαν ένέχυρο βιβλία τους, μετακόμισι σε άλλες χώρες τών ιδιοκτητΐων όρισμένων βιβλιοθηκΐν, δωρεά σημαντικΐν πνευματικΐν άντικειμένων εκ μέρους ρουμανικΐν πολιτικΐν προσΐπων (όπως πρΐων βασιλέων) σε ύψηλους ΐξένους επισκέπτες, άποστολή σε Προσκυνήματα τής Όρθόδοξης Άνατολΐς χιλιάδων έγγράφων πού σχεΐζονταν με τā μετόχια τών τελευταΐων στη Μολδαβΐα ή τη Βλαχΐα, αλλά και ρουμανικΐν ΐερΐν άντικειμένων, χειρογράφων ή έντόπων. Τέλος, ή ΐξοδος άντικειμένων έγινε και στο πλαίσιο έμπορίου σπάνιων βιβλΐων ή άντικειμένων τέχνης.

Ὁ συγγραφέας εἶχε πολλαπλοὺς στόχους: 1) Νὰ συμπληρώσει τὴν ἔθνικὴ ρουμανικὴ παρακαταθήκην μὲ τὸ πολὺ μεγάλο τμήμα πὸ ἐδῶ καὶ αἰῶνες ἔχει διασκορπισεῖ στὸν κόσμον. 2) Καταγραφὴ βιβλιογραφικῶν πηγῶν πὸ νὰ ἐνημερώσει γιὰ τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ τῆς Ρουμανίας πὸ πῆραν τὸ δρόμον πρὸς τὸ ἔξωτερικὸ καὶ ἐνίστε γιὰ τὸ χρόνον τῆς ἔξαγωγῆς τους. 3) Παράλληλα τὸ ἔργο ἀποτελεῖ καὶ ἕναν πρῶτον κατάλογον τῶν ξένων πηγῶν γιὰ τοὺς Ρουμάνους, προσφέροντας στὸν ἀναγνώστη τὴ δυνατότητα νὰ γνωρίζει πῶς εἶδαν οἱ ξένοι τοὺς κατοίκους τῆς Ρουμανίας. 4) Στὸ ἔργο περιλαμβάνονται ἐπίσης πληροφορίες γιὰ ἔργα ρουμάνων συγγραφέων, καλλιτεχνῶν καὶ τεχνιτῶν πὸ βρίσκονταν ἢ βρίσκονται στὸ ἔξωτερικὸ ἀλλὰ καὶ γιὰ ἄλλα ἔργα ξένων οἱ ὁποῖοι ἔζησαν γιὰ ἕνα χρονικὸ διάστημα στὴ Ρουμανία. 5) Μία ἀκόμα κατηγορία ἀντικειμένων εἶναι ἐκείνη τῶν ἔργων ξένων τεχνιτῶν πὸ κυκλοφόρησαν χάρις στὴν προτροπὴ καὶ μὲ χρηματικὴ βοήθεια Ρουμάνων ἢ ἀκόμη βιβλία πὸ τυπώθηκαν στὸ ἔξωτερικὸ μὲ χρήματα τῶν τελευταίων. 6) Στὸ ἔργο συμπεριλαμβάνονται ξένες πηγές πὸ ἀναφέρονται στὴν ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμὸ τῶν Ρουμάνων, ἀλλὰ καὶ ἐκκλησίες, ἰδιοκτησία ρουμανικῶν κοινοτήτων σὲ διάφορες χώρες τοῦ κόσμου.

Τὸ ἔργο περιλαμβάνει μόνον ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα πὸ κατέστη δυνατόν νὰ ταυτιστοῦν μὲ ἀκρίβεια, μερικὲς φορὲς μάλιστα παρὰ τὴν ἔξοδόν τους ἀπὸ τὴ χώρα λόγω στρατιωτικῶν συγκρούσεων στὸ ρουμανικὸ ἔδαφος ἢ παραχώρησης ἔδαφῶν της.

Στὸν *πρῶτον τόμον* τοῦ ἔργου, ὁ ὁποῖος κυκλοφόρησε, ὅπως ἀναφέραμε, ἀρχικὰ

τὸ 1991, περιλαμβάνονται ρουμανικὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ πὸ βρίσκονται σὲ 19 χώρες - Ἄλβανία, Ἀλγερία, Ἀργεντινὴ, Αὐστραλία, Αὐστρία, Βέλγιο, Βραζιλία, Βουλγαρία, Καναδά, Τσεχοσλοβακία, Κίνα, Κύπρον, Δανία, Αἴγυπτον, Ἑλβετία, Φινλανδία, Γαλλία, Γερμανία καὶ Ἑλλάδα. Στὶς σσ. 403-592 στὴν Ἑλλάδα ἀφιερώνονται 2755 λήμματα, στὰ ὁποῖα γίνεται λόγος γιὰ ἀντικείμενα πὸ βρίσκονται σὲ δημόσιες καὶ ἰδιωτικὲς βιβλιοθῆκες σὲ Ἀθήνα, Θεσσαλονίκη, νησιά καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες περιοχές.

Στὸν *δεύτερον τόμον*, πὸν κυκλοφόρησε τὸ 1998, περιλαμβάνονται ἄλλες 20 χώρες, δηλαδή Ἀρμενία, Βοσνία-Ἑρζεγοβίνη, Τσεχία, Κροατία, Αἰθιοπία, Γεωργία, Ἰνδία, Ἰρλανδία, Ἰσραήλ, Ἰταλία, Γιουγκοσλαβία, Ἰαπωνία, Λετονία, Λίβανος, Λιθουανία, FYROM, Μεγάλῃ Βρετανία, Νέα Ζηλανδία καὶ Ὀλλανδία. Σὲ σελίδες τοῦ τόμου γίνονται ἐπίσης συμπληρώσεις στοὺς καταλόγους τῶν ἀντικειμένων τῶν χωρῶν τοῦ πρώτου τόμου. Καὶ ἐδῶ ὁ συγγραφέας πρόσθεσε σὲ 129 σελίδες ἄλλα 343 λήμματα.

Μετά τὸν θάνατό του (2007) τὸ Ἰνστιτούτον Σπουδῶν Νοτιο-Ανατολικῆς Εὐρώπης καὶ ἡ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκην τοῦ Βουκουρεστίου (Biblioteca Metropolitană) προχώρησαν στὴν ἐπανεκδόσιν ὅλου τοῦ ἔργου. Μέχρι τώρα κυκλοφόρησαν τρεῖς τόμοι, οἱ πρῶτοι δύο μὲ ἄλλη διαμόρφωσιν τῶν χωρῶν. Συμπεριελήφθησαν νέες χώρες - λόγω γεωπολιτικῶν ἀλλαγῶν, ἐνῶ συμπληρώνεται σὲ κάθε χώρα νέον ὕλικόν, ἀφοῦ τὸ ἔργο ἐμπλουτίζεται συνεχῶς.

Ὁ *πρῶτος τόμος* περιλαμβάνει τὶς χώρες τῆς πρώτης ἐκδόσεως καὶ ἐπιπλέον ὕλικόν προερχόμενον ἀπὸ τὴ Λευκορωσία καὶ τὴν Αἰθιοπία. Ὁ *δεύτερος* περιλα-

βάνει μόνο πέντε χώρες, με πλούσιο υλικό Φινλανδία, Γαλλία, Γεωργία, Γερμανία και Ελλάδα. Το κεφάλαιο Ελλάδα αντιπροσωπεύεται ακόμα καλύτερα. Στις σσ. 331-761 περιλαμβάνονται 3410 λήμματα.

Πρόσφατα κυκλοφόρησε και ο τρίτος τόμος, που περιλαμβάνει τις έξι 18 χώρες - Ίνδία, Ίορδανία, Ίρλανδία, Ίοραήλ, Ίταλία (με πολύ πλούσιο υλικό), Ίαπωνία, Λετονία, Λίβανος, Λιθουανία, Λουξεμβούργο, FYROM, Μεγάλη Βρετανία, Μεξικό, Μονακό, Μαυροβούνιο, Νορβηγία, Νέα Ζηλανδία και Όλλανδία.

Με αυτόν τον τόμο συμπληρώνεται το υλικό που προβλεπόταν αρχικά στα σχέδια του ακαδημαϊκού Βιτζιλ Κάνδεα. Έτοιμάζονται άλλοι τρεις τόμοι, με υλικό προερχόμενο από το προσωπικό αρχείο του συγγραφέα. Ο τέταρτος θα κυκλοφορήσει φέτος (2012) και περιλαμβάνει μόνο τρεις χώρες - Πολωνία, Πορτογαλία και Ρωσία, με πολύ πλούσιο υλικό. Ο πέμπτος θα περιλαμβάνει έννέα χώρες - Σεοβία, Συρία, Σλοβακία, Σλοβενία, Ίσπανία, ΗΠΑ, Τυνησία, Τουρκία και Ουκρανία. Τέλος ο έκτος τόμος θα περιλαμβάνει και πάλι τρεις χώρες - την Ούγγαρία, το Βατικανό και τη Βενεζουέλα.

Όπως με ενήμερωσε η έκδοτική ομάδα, με επικεφαλής την κόρη του καθηγητού Ιοαηα Feodorov, προγραμματίζει να κυκλοφορήσει και έναν έβδομο τόμο ως Γενικό Εύρετήριο.

Κλείνει έτσι ένα τεράστιο έργο, με το οποίο ο συγγραφέας και οι έπιστημονι-

κοί του απόγονοι ήθελαν και θέλουν να φέρουν πιο κοντά τη ρουμανική ιστορία και τον ρουμανικό πολιτισμό με την ιστορία και τον πολιτισμό σχεδόν 60 χωρών του κόσμου.

Για να κατανοήσει ο άναγνώστης την αξία αυτού του σπάνιου στο είδος του - ίσως μοναδικού - έργου, θα αναφερθούμε επί παραδείγματι στα όσα προσφέρονται στον άναγνώστη στα 3410 λήμματα του κεφαλαίου Ελλάδα. Ο συγγραφέας καταγράφει: 1) Τις μονές και τις έκκλησίες ανά την Ελλάδα που δέχθηκαν βοήθεια, κυρίως κατά την περίοδο της Όθωμανοκρατίας, από ήγεμόνες της Μολδαβίας ή της Βλαχίας. 2) Τις τοιχογραφίες κυρίως στο Άγιον Όρος που άπεικονίζουν ρουμάνους - βοεβόδες ή αξιωματούχους ευεργέτες των μοναστηριών. 3) Τα πολυάριθμα ρουμανικά έγγραφα, χειρόγραφα ή έντυπα, που φυλάσσονται σε διάφορα έλληνικά πνευματικά ιδρύματα (μονές, έκκλησίες, σκίτες, βιβλιοθήκες, μουσεία). 4) Τα πολλά έλληνικά χειρόγραφα ή βιβλία που σχετίζονται με τον ρουμανικό χώρο. 5) Τα σχολεία σε διάφορες περιοχές της Ελλάδος που ενισχύθηκαν οικονομικά από Ρουμάνους. 6) Τα αντίστοιχα σχολεία που ενισχύθηκαν από Έλληνες, οι οποίοι ανέπτυξαν δραστηριότητες στη σημερινή Ρουμανία.

Πολλά από τα στοιχεία αυτά μπορεί να τα έντοπίζει ο ένδιαφερόμενος σε κάθε μία από τις σχεδόν 60 χώρες που καταγράφονται στο έργο.

Φλοορίη Μαορινέσκου